

FUND OG FORSKNING

BIND 58

2019

DET KGL. BIBLIOTEK

FUND OG FORSKNING

Bind 58

2019

FUND OG FORSKNING

I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS

SAMLINGER

Bind 58

2019

With summaries

KØBENHAVN 2019

UDGIVET AF DET KGL. BIBLIOTEK

Om billedet på smudsomslaget:
Keld Helmer-Petersen: Fotografi fra serien Sydhavnen, 1965
Estate of Keld Helmer-Petersen

Det kronede monogram på kartonomslaget er tegnet af
Erik Ellegaard Frederiksen efter et bind fra Frederik 3.s bibliotek.

Om titelvignetten se s. 197

© Forfatterne og Det Kgl. Bibliotek

Redaktion:

Claus Røllum-Larsen

Temareaktion:

Caroline Nyvang, Mette Kia Krabbe
Meyer og Thomas Hvid Kromann

Artikler i *Fund og Forskning* gennemgår 'double blinded peer-review' for at kunne antages. Undtaget fra denne norm er dog i dette nummer artiklerne under 'Fund'.

Trykt på Munken Premium Cream 13 115 g
Dette papir overholder de i ISO 9706:1998
fastsatte krav til langtidsholdbart papir.

Grafisk tilrettelæggelse: Strandbygaard A/S

Tryk og indbinding: Strandbygaard A/S
Printed in Denmark
Oplag: 300 eks.

ISSN 0069-9896

VEJE TIL VIDEN OM BØRNS BØGER OG LÆSNING 1750-1850 VIA DET KGL. BIBLIOTEK

AF

CHARLOTTE APPEL OG NINA CHRISTENSEN

Hvilke bøger og andre medier havde børn adgang til for to-tre hundrede år siden, og hvad gjorde de med dem? Som henholdsvis historiker og litteraturhistoriker stillede vi os selv disse spørgsmål, da vi igangsatte et nyt forskningsprojekt i 2015.¹ Vores mål var at inddrage børns stemmer og erfaringer i en ny fortælling om, hvad der skete, dengang bøger for børn blev et særligt fænomen på det danske bogmarked. Vi var blevet opmærksomme på, at der i løbet af perioden ca. 1750-1850 fandt store forandringer sted: Hvor der omkring 1750 kun var blevet udgivet få og spredte titler direkte henvendt til børn og unge, voksede udbuddet af sådanne titler markant fra især 1790'erne og frem, og selve bøgerne undergik store forandringer i emnevalg og udstyr. Vi ville gerne finde ud af, hvad der faktisk blev produceret af læsestof til børn, men også – og lige så vigtigt – hvordan børn i praksis oplevede mødet med bøger og bøgernes verden både i hjemmet, i skolen og på bogmarkedet.

Denne artikel omhandler, hvordan vi har opsporet og anvendt kilde-materiale, der kunne hjælpe os med at besvare disse forskningsspørgsmål, og hvordan nye fund har påvirket vores projekt. I processen har Det Kgl. Biblioteks samlinger stået centralt, dels fordi langt størstepar-

¹ Projektet "Children and books – enterprises and encounters. Studies in the production, uses, and experiences of books for children in Denmark c. 1790-1850" modtog en bevilling fra Det Frie Forskningsråd i juni 2015, med start januar 2016. Projektet er forankret ved Aarhus Universitet og domicileret ved Det Kgl. Bibliotek i København. Her råder vi over et kontor, hvor vi har kunnet opstille eksemplarer af bøger for børn 1750-1850. Uden denne direkte adgang til de fysiske eksemplarer havde vi ikke kunnet gennemføre projektet, og vi er derfor biblioteket og dets personale stor tak skyldig. Ud over artiklens forfattere er også ph.d.-stipendiat Karoline Baden Staffensen tilknyttet projektet. Se nærmere på <https://projekter.au.dk/rob/>

ten af de i dag bevarede bøger for børn er at finde i bibliotekets “Danske Samling”, dels fordi der også gemmer sig mange andre former for relevant kildemateriale, spredt i forskellige særsamlinger. Artiklen vil således bidrage med et eksempel på, hvordan et konkret forskningsprojekt kan gøre brug af bøger i Det Kgl. Bibliotek og i denne proces også synliggøre andre former for materiale (småtryk, billeder, breve m.m.) rettet mod eller produceret af børn. Samtidig er det vores mål at illustrere, hvordan forskere i deres arbejde med bestemte emner og problemstillinger skaber deres egne ‘forskningsfortællinger’,² og hvordan de derved er med til at skabe deres egne arkiver, i med- og modspil med de officielt etablerede arkiver. I nogle tilfælde kan forskerne endda direkte komme til at påvirke og supplere eksisterende arkivsamlinger.

For hvad er egentlig ‘et arkiv’? Traditionelt er ordet blevet brugt om institutioners, organisationers og (især betydningsfulde) personers efterladte papirer, dokumenter og evt. bøger, som er blevet opbevaret, ordnet og gemt for eftertiden.³ Såvel de gemte dokumenter som de bygninger, der huser samlingerne, betegnes gerne som “arkiver”. Ikke mindst historikere har en lang tradition for arkivbaseret forskning, navnlig i de større offentlige institutioners arkiver, men i de sidste årtier har opfattelserne af, hvad der udgør et arkiv, og hvad der sker i arkivet, ændret sig markant. Hvor det engang var et spørgsmål om, hvorvidt bestemte arkiver var åbne eller lukkede, og hvorvidt det lykkedes en historiker at få overblik over et arkivs beholdninger, finde de relevante dokumenter og bruge dem kyndigt til sit formål, så har der i de senere år udspillet sig en række diskussioner om, hvad der reelt sker i samspillet mellem arkiver og forskere. Det er diskussioner, som ikke kun historikere, men i høj grad også filosoffer, kultur- og litteraturforskere har taget del i, og det er især i sidstnævnte discipliner, at man har talt om “the archival turn”.⁴

² Udtrykket ‘forskningsfortælling’ forklares nærmere nedenfor, s. 21.

³ Se f.eks. *Den Danske Ordbog*, <https://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=arkiv&tab=for>. Det bemærkes, at ordet arkiv (fra græsk ‘archeion’ og fra latin ‘archivum’) er fælles for de fleste europæiske sprog, herunder engelsk, tysk og fransk.

⁴ Som igang sætter af “the archival turn” og de tilknyttede debatter nævnes ofte Jacques Derrida: *Mal d'archive, une impression freudienne*, Paris 1995, på engelsk: *Archive Fever: A Freudian Impression*, Chicago 1996. Se nærmere herom i Carolyn Steedman: *Dust*, Manchester 2001. En vigtig klassiker er desuden Arlette Farge: *Le goût de l'archive*, Paris 1989, der blev oversat til engelsk (*Allure of the Archives*, New Haven 2004) som følge af den voksende interesse for emnet.

Ifølge Maria Tamboukou, en af de vægtigste bidragydere til de nævnte diskussioner, kan der aldrig være tale om et møde mellem to adskilte enheder, arkivet på den ene side og forskeren på den anden.⁵ Hun ønsker således at af-essentialisere arkivet som et fænomen, der eksisterer af sig selv og for sig selv. Med inspiration fra atomfysikeren og filosofen Karen Barad påpeger Tamboukou, at der i arkivbrugen gør sig et utal af “intraactions” og “entanglements” gældende, hvor forskerens komplekse bagage sammenfletter sig med indhold og indtryk fra arkivets bygninger og mange gemmer. I denne process skaber forskeren sit eget arkiv, og det er dette “researcher’s archive, or what I have called ‘the researcher’s cut’”, der skaber “a unity, piecing together archival fragments, theoretical insights, spatio-temporal experiences and material conditions and limitations”.⁶ Det sidste udtryk, “researcher’s cut”, er valgt med eksplicit reference til filmverdenen og dens “director’s cut” og bruges for at understrege, hvordan såvel nye fortællinger som nye arkiver skabes af forskeren i mødet med arkivernes rum og stof. Skal man finde et dansk udtryk, der kan indfange forskerens kreative rolle samt store afhængighed af forskningssituation og -stof, kunne et bud være ordet “forskningfortælling”.

Disse pointer, der naturligvis er præget af Tamboukous egne arkiverfaringer, har efter vores vurdering stor almen gyldighed, og de har vist sig særlig relevante og frugtbare i arbejdet med børn og deres bøger i Danmark ca. 1750-1850. At undersøge børn i historisk perspektiv er nemlig notorisk vanskeligt, hvilket førende barndomshistorikere ofte har påpeget.⁷ Bevarede arkiver kan rumme informationer om børn, men arkiverne er aldrig skabt af børn. De kan rumme materiale produceret af børn, f.eks. i form af børns dagbøger eller breve til og fra børn, men indsamling og beslutning om at bevare disse ting for eftertiden vil i næsten alle tilfælde være udført af voksne, typisk børnenes forældre, bedsteforældre, lærere – eller af børnene selv som *voksne*. Hvilke ‘børnestemmer’ der stadig kan opfanges, skyldes således

⁵ Maria Tamboukous faglige baggrund ligger i narrativitets- og kønsforskning. Tamboukous vigtigste udgivelser i denne sammenhæng er: Archival Research: Unraveling space/time/matter entanglements and fragments, *Qualitative Research*, 14(5), 2014, s. 617-633, og Feeling Narrative in the Archive: the question of serendipity, *Qualitative Research*, 16(2), 2016, s. 151-166. Se endvidere Niamh Moore et al.: *The Archive Project. Archival Research in the Social Sciences*, London 2016.

⁶ Tamboukou 2014, s. 631.

⁷ Således bl.a. Ludmilla Jordanova: Children in History: Concepts of Nature and Society. Geoffrey Scarre (ed.): *Children, Parents and Politics*, Cambridge 1989, s. 3-24.

i de fleste tilfælde voksnes beslutninger, og langt de fleste arkiver, der handler om eller hedder noget med 'børn', er skabt af institutioner for børn.⁸ Så godt som al barndomshistorie arbejder med denne præmis og udfordring, og det betyder, at mange af de metodiske udfordringer, som alle historikere arbejder med i deres forsøg på at forstå fortidens mennesker, deres tanker og handlinger, accentueres yderligere, når man søger viden om børn.⁹

Da vi indledte vores arbejde med at undersøge børns omgang med og oplevelser af læsestof, var vi således ganske klar over, at der ingen steder – hverken i Det Kgl. Bibliotek eller i andre arkiver – ville ligge særlige samlinger med kilder til børns læsning og vente på os. Men vi vidste fra vores hidtidige forskning i bog-, skole-, barndoms- og børnelitteraturhistorie, at det ville være muligt at kombinere viden og fund fra forskellige felter.¹⁰ Vi ville blive nødt til selv at opspore og sammenstille vore kilder og til løbende at reflektere over, hvordan disse fund var resultater af vore søgninger og særlige blikke, og hvordan de konkrete udsagn eller tegn i arkiverne – og vore tolkninger af dem – kunne lede frem til nye fund og forståelser, ofte hjulpet på vej af mere eller mindre tilfældige 'lykketræf'. Førnævnte Maria Tamboukou har fremhævet betydningen af fænomenet "serendipity" eller serendipitet i arkivet, dvs. af de fund, der på sin vis fremstår som tilfældige, men som omvendt ikke kan forklares uden at medtænke den konkrete forskers person og projekt.¹¹ Det rationelt planlagte og det mere tilfældige eller intuitive væves ofte sammen, og det må yderligere anspore til

⁸ Se Karen Sanchez-Eppler: In the Archives of Childhood. Anna Mae Duane (ed.): *Children's Table. Childhood Studies and the Humanities*, Athens Georgia 2013, n.p.

⁹ 'Børn' er naturligvis ikke en kategori, der afgrænses let. Den ændrer sig historisk, bl.a. i forhold til kategorien 'unge' og 'ungdom'. Se nærmere i Paula S. Fass (ed.): *Encyclopedia of Children and Childhood in History and Society*, bd. 1-3, New York 2003, samt Elizabeth Foyster & James Marten (eds.): *A Cultural History of Childhood and Family*, 1-6, Oxford 2010.

¹⁰ Centrale udgivelser er i denne sammenhæng: Charlotte Appel: *Læsning og bogmarked i 1600-tallets Danmark*, 1-2, 2001; Danske skolebøger fra 1500-, 1600- og 1700-tallet. Problemer og perspektiver fra krydsfeltet mellem bog- og skolehistorisk forskning, *Lychnos. Årsbok för idé och lärdomshistoria*, 2010, s. 111-136. For Nina Christensen: *Videbegær. Oplysning, børnelitteratur, dannelse*, 2012. Derudover den fælles artikel: Follow the Child, Follow the Book. Cross-Disciplinary Approaches to a Child-Centered History of Danish Children's Literature 1790-1850, *International Research in Children's Literature*, 10.2, 2017, s. 194-212.

¹¹ Se Tamboukou 2016, s. 155-157.

fortsatte refleksioner over eget arkivarbejde og de løbende tilblivelser og tilpasninger af egne forskningsfortællinger.¹²

Det er naturligtvis ikke sådan, at der slet ikke tidligere har været forsket i ældre tids bøger for børn i Danmark. Børns skolebøger har været behandlet af historikere og uddannelsesforskere i forbindelse med pædagogikkens og skolens historie og i nyere tid også identitets-historie, men næsten altid med fokus på analyse af det pædagogiske eller identitetsskabende indhold.¹³ I løbet af det 20. århundrede kom der mere fokus på børnelitteraturens historie, og en række vigtige oversigtsværker er blevet skrevet af Inger Simonsen, Vibeke Stybe og Torben Weinreich.¹⁴ Titler og afgrænsninger i forbindelse med disse værker er imidlertid signifikante: For det første ligger hovedvægten på skrift og evt. billeder i bogform, dog med undtagelse af Stybes inddragelse af bl.a. kistebilleder i *Fra billedark til billedbog*. For det andet mærkes den klare interesse for børnelitteratur som æstetisk udtryk. Dette blev særlig markant med den tættere tilknytning af børnelitteraturforskningen til litteraturvidenskabens fra 1990'erne og afspejles eksempelvis i Torben Weinreichs pointering af, at han skriver "børnelitteraturens" historie, ikke børnebogens. En sådan tilgang resulterer i et fokus på skønlitterære værker og forfatterskaber og på etableringen af en kanon over kvalitetsværker for børn. Hertil kommer et tredje forhold, nemlig den traditionelt store optagethed af det originalt danske. Oversættelser fra andre sprog har derfor fået betydelig mindre opmærksomhed, og import og brug af børnebøger trykt i udlandet er sjældent blevet nævnt.

¹² Videre relevante overvejelser om serendipitet i børnelitteraturforskning, hos Kenneth Kidd et al.: Serendipity and Children's Literature Research in the Library, *International Research in Children's Literature*, 9.2, 2016, s. 162-178.

¹³ Herom, se Charlotte Appel 2010. Vigtigste enkeltudgivelse for den behandlede periode er Carol Gold: *Private Girls Schools in Copenhagen 1790-1820*, 1996, s. 101-114. I Charlotte Appel og Ning de Coninck-Smith (red.): *Dansk skolehistorie. Hverdag, vilkår og visioner gennem 500 år*, 1-5, 2013-15, gives skolebøgerne plads som del af skolelivets materielle kultur. Skolebøger var en central kilde i Ole Feldbæk: *Dansk identitetshistorie*, 1989, se f.eks. bd. 2, s. 297-307.

¹⁴ Inger Simonsen: *Den danske Børnebog i det 19. Aarhundrede*, 1942; Vibeke Stybe: *Fra Askepot til Anders And. Børnebogen i kulturhistorisk perspektiv*, 1962, senere revideret under titlen *Fra Askepot til Asterix*, og af samme *Fra billedark til billedbog. Den danske illustrerede børnebog indtil 1950*, 1983; Torben Weinreich: *Historien om børnelitteraturen. Dansk børnelitteratur gennem 400 år*, 2006. En analyse af danske børnelitteraturhistorier ses i Anette Øster: *Dansk børnelitteraturhistorieskrivning. En undersøgelse af danske børnelitteraturhistorier 1942-2006*, 2010.

I vores forskningsprojekt, hvor vi bl.a. undersøger, hvad danske børn reelt har haft – eller kunne have haft – i hænderne ca. 1750-1850, er tilgangen og prioriteringerne anderledes. Faglitteratur, herunder bøger til skolebrug og de talrige blandingsformer, betragtes som ligeværdige dele af korpus, og læsebøger eller oversatte værker indgår på linje med kanoniske værker for børn af B.S. Ingemann og H.C. Andersen, ligesom senere oplag og udgaver får plads i udbuddet af læsestof sammen med de originale førsteudgaver.¹⁵ Vi inkluderer bøger skrevet på andre sprog end dansk og deres eventuelle forlæg, og det bliver en særlig pointe, at bøger for børn i udpræget grad var et transnationalt fænomen.¹⁶ Ønsket om at forstå børns omgang med bøger i praksis og i forskellige kontekster fører os desuden til brugen af andre medier end bøger. I sidstnævnte forhold ligger et eksempel på, hvordan vores eget projekt – og vores ‘arkiver’ – har ændret sig i forskningsprocessen: Omtale af børns teateropførelser og deres brug af billedark til selv at producere bøger fik os til undervejs at justere og udvide vore søgekriterier – og til at få et skarpere blik for barnet som aktiv medskaber af de tekster og medier, de brugte til underholdning, æstetisk erfaring og læring. Dermed tegner der sig interessante paralleller mellem historiske undersøgelser og aktuel forskning i, hvorledes litteratur ved det 21. århundredes begyndelse bevæger sig på tværs af udtryksformer og medier.¹⁷

I denne artikels videre afsnit retter vi først blikket mod de bøger for børn fra 1750-1850, som findes i Det Kgl. Biblioteks samlinger.¹⁸ Selvom “bøger for børn” eller “børnebøger” ikke eksisterede som en særlig kategori, da bibliotekets systematiske kataloger blev anlagt, er det lykkedes at fremsøge størstedelen af de udgivelser, der reelt var stilet mod børn og unge. Hermed kan vi præsentere et langt større

¹⁵ Om faglitteratur som del af børnelitteraturen, se Anna Karlskov Skyggebjerg: Er fagbøger en del af børnelitteraturen? *Børnelitterært forskningstidsskrift*, 2011, 1, s. 101-113.

¹⁶ To konferencer i hhv. København og Princeton (maj 2018 og oktober 2019) bærer overskriften “Books for children. Transnational encounters c. 1750-1850”. Herudfra planlægges en antologi om periodens børnebøger som transnationalt fænomen under redaktion af Charlotte Appel, Nina Christensen, Andrea Immel og Matthew O. Grenby.

¹⁷ Se f.eks. Tore Rye Andersen m.fl. (red.): *Litteratur mellem medier*, 2018; Sarah Mygind: *Børnelitteratur i transmedial bevægelse* (ph.d.-afhandling, Aarhus Universitet) 2019.

¹⁸ De samlinger, der senest er blevet fusioneret med Det Kgl. Bibliotek, herunder det tidligere DPB (Danmarks Pædagogiske Bibliotek, Emdrup) og Statsbiblioteket, er ikke inkluderet her. De behandles i artiklens følgende afsnit.

korpus af bøger for børn, end man hidtil har kendt til. I andet hovedafsnit diskuterer vi, hvordan man kan indsamle viden om tryk, der ikke har fundet vej til Det Kgl. Bibliotek og enten befinder sig andre steder eller helt er gået tabt. Tredje hovedafsnit omhandler, hvordan ønsket om at finde kilder til, hvordan bøgerne i praksis blev brugt, fører os til materiale i senere tilkomne samlinger og i bibliotekets særsamlinger, herunder Håndskriftsamlingen og Kort- og Billedsamlingen, samt til selvbiografier som vigtig kilde til viden om børns læsning i praksis. Afslutningsvis pointerer vi, hvordan bøger for børn i høj grad bør forstås og studeres som transnationale medier, og hvorfor en mere systematisk digitalisering af bøgerne kan få afgørende betydning for fremtidig forskning.

Bøger for børn i Det Kgl. Bibliotek: Kategorier, kasser og skjulte klenodier

Der foreligger p.t. ingen samlet oversigt over danske bøger for børn, svarende til de nationale børnebogsbibliografier, der kendes fra en række andre europæiske lande.¹⁹ Derfor går vejen til et overblik – som for mange andre emner og genrer – gennem selve den danske nationalbibliografi, *Bibliotheca Danica*. Bibliografien, som blev skabt fra 1830'erne og frem og udkom 1872-1902, er opbygget ud fra strukturen af Det Kgl. Biblioteks systematiske kataloger og afspejler derfor den inddeling af viden og det verdensbillede, der prægede det sene 1700- og tidlige 1800-tal.²⁰ Det betyder, at man i benyttelsen af bibliografien må have blik for denne tids valg og prioriteringer, der i flere tilfælde kan forekomme 'skæve' i forhold til såvel den ældste litteratur

¹⁹ Sverige fik tidligt en sådan bibliografi med Göte Klingberg: *En kronologisk bibliografi över barn- och ungdomslitteratur utgiven i Sverige 1591-1839*, Stockholm 1967. I Tyskland findes *Handbuch zur Kinder- und Jugendlitteratur* i (foreløbig) fem bind, der kombinerer bibliografiske oversigter med forskning, og hvis første bind kortlægger og beskriver alle kendte udgivelser 1570-1750. For den aktuelle periode, se H. Ewers og T. Brüggemann: *Handbuch zur Kinder- und Jugendlitteratur. Von 1750 bis 1800*, Berlin 1982, og O. Brunken et al.: *Handbuch zur Kinder- und Jugendlitteratur. Von 1800 bis 1850*, Berlin 1998.

²⁰ *Bibliotheca Danica*, 1-4, udg. ved Chr. V. Bruun, 1892-1924. Værket genudgivet med vigtige supplementter ved Lauritz Nielsen og Erik Dal, 1961-1963 (inkl. bd. 5). Dertil kommer *Supplement for 1831-1840*, 1943, samt *Bibliotheca Slesvico-Holsatica til 1840*, 1948. Om værkets tilblivelse, se Erik Dal: "Bibliotheca Danica 1482-1830", Axel Andersen (red.): *Danske opslagsværker*, 1977, s. 225-297.

fra 1500- og 1600-tallet, som i forhold til de interesser, der har gjort sig gældende i nyere tids forskning.²¹

Når det drejer sig om bøger for børn, så opererer *Bibliotheca Danica* med en kategori under hovedemnet "Pædagogik", der bærer overskriften "Moraliserende, belærende og underholdende Historier for Børn". Det er primært de her anførte ca. 140 titler, der tidligere har været gjort til genstand for undersøgelser, når forskere inden for litteraturhistorie har skrevet om ældre dansk børnelitteratur fra perioden 1750-1840. Derudover har også bøger fra kategorien "Abcer og Læsebøger" med i alt 110 forskellige udgivelser været omtalt, dvs. samlet omtrent 250 titler eller ca. 500 udgivelser, såfremt senere oplag og udgaver fra tiden frem til 1840 medtælles.²²

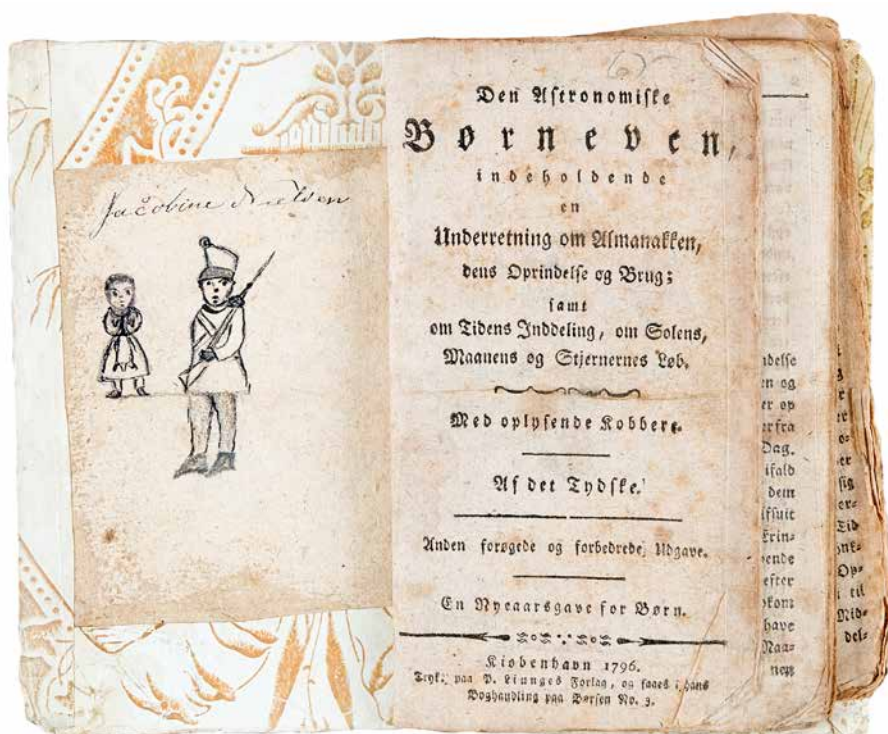
I kategorien for "Moraliserende, belærende og underholdende Historier for Børn" har Det Kgl. Biblioteks ansatte i 1800-tallet placeret de udgivelser, der oplagt var netop 'historier', og som syntes at falde ind under den opfattelse af børnelitteratur, der for alvor begyndte at vinde indpas med romantikken, nemlig at rigtige børnebøger primært var fiktion beregnet på brug i fritiden. Egentlige skolebøger eller andre former for bøger, der også havde et fagligt indhold, blev ikke placeret i samme kategori, selvom de på titelbladene var præsenteret som sådanne. Udgivelser som *Den astronomiske Børneven* (1794) eller *Naturhistorie for Pigebørn* (1802) er derfor i *Bibliotheca Danica* anbragt i afsnit for hhv. astronomi og naturhistorie.²³

Med interesse for de bøger, som samtidens bogbranche lancerede som bøger for børn, har vi valgt at gå en anden vej end hidtil i forsøget på at tegne et billede af bogmarkedet for børn i perioden 1750-1850. Idet de enkelte poster fra *Bibliotheca Danica* findes i det elektroniske søgesystem REX som såkaldte retroposter, har det været muligt at importere alle *Bibliotheca Danica*-poster fra før 1840 til en database (i programmet Access) med specielle felter til information om publikationsår, publikationssted, forfatter, titel osv. Herefter kunne vi fjerne alle udgivelser fra tiden før 1750, og vi supplerede derpå databasen med udgivelser fra årene 1841-1849, ud fra en særskilt søgning i REX-ka-

²¹ For eksempler på kategorisering af 1600-tallets religiøse litteratur, se Charlotte Appel 2001, s. 550-554.

²² Se *Bibliotheca Danica*, 1, sp. 1020-1032. De analyserede udgivelser for børn i de førnævnte værker af Simonsen 1942 og Weinreich 2006 er alle at finde inden for disse kategorier. Det bemærkes, at ingen af de to forfattere forsøger nogen form for kvantificering; læserne føres fra én litterær frembringelse til den næste.

²³ *Bibliotheca Danica*, 2, sp. 65 og 163.

Ill. 1: *Den astronomiske Børneven*, baseret på en tysk bog af J.C. Bockshammer, var første gang udkommet på dansk i 1794. Her ses anden “forøgede og forbedrede” udgave fra 1796 af Morten Hallager. Bogen er registreret i *Bibliotheca Danica* under “Astronomi”. At den er for børn, markeres såvel i hovedtitel som nederst på titelbladet: “En Nytaarsgave for Børn”. Tegninger i permen på dette eksemplar tyder på børnebrug – og de slidte sider på flittig læsning. © Den historiske børnebogssamling, AU Library, Campus Emdrup.

taloget, hvilket førte til et brutto-korpus på godt 56.000 poster for perioden 1750-1849.²⁴ Inden for dette store korpus kunne vi efterfølgende oprette en række filtre, der søgte efter bestemte ord i titler og undertekster, der tydede på, at de pågældende udgivelser var rettet mod børn. Blandt andet søgte vi på sammensætninger med *barn* og

²⁴ Nærmere detaljer om proceduren, se Charlotte Appel og Nina Christensen 2017, s. 200-202. Vi er prof. Gunnar Lind, Københavns Universitet, stor tak skyldig for hjælp til konstruktion af databasen.

børn, ung, pige/dreng og skole.²⁵ Dette førte til et første brutto-korpus på ca. 4.700 potentielle kandidater, men vi var klar over, at der i dette udvalg ville gemme sig adskillige ‘falske’ kandidater, eksempelvis historier om utugtige tjenestepiger eller forbrydelser mod børn. Derfor gennemgik vi manuelt dette brutto-korpus og kunne derved mere end halvere antallet af publikationer til knap 2000.

Hermed var indkredsningen af udgivelser for børn i Det Kgl. Biblioteks samlinger dog ingenlunde afsluttet. Den næste fase bestod af en systematisk læsning af flere kapitler i den trykte *Bibliotheca Danica*, som traditionelt havde været fravalgt eller var blevet oversat i relation til bøger for børn, men hvor de første søgninger havde vist os, at der var relevante titler at finde. Inden for kategorier som teologi, historie, geografi, biologi, fysik, matematik mv. var størstedelen af sådanne bøger blevet indfanget af vores filtre, men supplerende manuelle søgninger i fagkategorierne tilføjede yderligere titler. Vi gennemgik også de tematiske kapitler for “Romaner og Fortællinger”, “Den dramatiske Literatur” og “Episke og lyriske Digte”, hvor danske titler inden for hver kategori blev efterfulgt af titler udgivet på tysk, fransk, latin og engelsk, og hvor vi i alle kategorier og på alle sprog fandt udgivelser for børn og unge. Med vores interesse for børnelitteratur som et transnationalt fænomen, foretog vi også supplerende søgninger i databasen for titler på tysk og fransk med ord, svarende til de danske (f.eks. “Kind”, “Schul”, “enfant”, “école” osv.).²⁶ I perioden var efterspørgslen på tyske og franske ABC’er og andre børnebøger til danske børn så stor, at navnlig bogtrykkere i København gik ind på dette marked.²⁷ I forhold til ældre forsknings fokus på udgivelser af original dansk skønlitteratur har vi således indfanget en langt større og langt mere broget samling af bøger.

Dertil kommer endnu et søgekriterium, der adskiller det nye korpus fra ældre praksis. Traditionelt har litteraturhistorikere især in-

²⁵ Konkret søgte vi på følgende: barn/børn, begynd, pige, dreng, abc, læse/læsn, stave/stavn, skriv, leg/lege/legetøj, underv, skole/skoele, dukke, ung/ungdom. Jf. nærmere i C. Appel og N. Christensen 2017.

²⁶ Vi valgte dog fra begyndelsen at udelukke bøger på latin og græsk, selvom der naturligvis var begynderbøger, især i latin, der primært var møntet på skolebørn. Disse bøger var og blev kun rettet mod en lille del af danske børn i den lærde skole.

²⁷ Det fremgår af Grethe Larsen: *Danske Provinstryk 1482-1830*, 1-6, 1997-2001, at bogtrykkere i provinsen generelt holdt sig væk fra dette marked, dog – meget naturligt – med undtagelse af trykkere i det nordlige Slesvig, især Haderslev og Tønder, hvorfra der blev udsendt bøger på både dansk og tysk, også til børn. Se f.eks. om Jens Jensen Seneberg, Haderslev, i Larsen 2001, 6, s. 52, 55, 65.

teresseret sig for nye titler, dvs. førsteudgaver, men senere oplag og udgivelser kan have lige så stor relevans, idet identifikationen af et tidsrums bestsellers og 'steady-sellers' giver vigtige informationer om de mest populære udgivelser. Det betyder også, at man kan tegne et anderledes billede af udviklingstendenser og ikke mindst *kontinuiteter* på markedet: Frem for blot at følge fremkomsten af enkelte nye titler i forhold til udgivelsesår, vil man med oplysninger om den videre udgivelseshistorie kunne arbejde med en længere virkningshistorie for de enkelte udgivelser og – nok så vigtigt – med langt mere sammensatte og forskudte kronologier, når det gælder om at karakterisere udbuddet af læsestof for børn på et givet tidspunkt. En forlægger som A. Soldin udsendte i 1817 det 5. oplag af klassikeren *C. P. Funke's Naturhistorie for Ungdommen til Brug i Skoler og ved privat Underviisning*, der var kommet første gang på dansk i 1799, næsten samtidig med at han lancerede en ny type bog inden for samme emnefelt, nemlig Peter Atke Castberg: *Naturen og Mennesket, en Billedbog for Ungdommen, med tolv store Kobberplader* (1819). Dertil kommer, at de børn, der omkring 1820 gik med deres forældre i boghandelen, naturligvis ikke bare ville møde årets nye, i betydningen 'originale' titler, men derimod en kombination af udgivelser fra de senere år, hvoraf mange i deres indhold (og også ofte formsprog) var blevet skabt tilbage i 1700-tallet.²⁸

I den omtalte database indgår derfor såvel førsteudgaver som senere oplag fra perioden 1750-1849.²⁹ Efter disse forskellige søgninger og manuelle supplementer er grundlaget for vores forskning en database med ca. 3100 publikationer fra Det Kgl. Bibliotek. Heri indgår, foreløbigt anslået, ca. 1500 forskellige titler.³⁰ Både kvantitativt og kvalitativt

²⁸ Af historiske og ganske forståelige grunde har megen litteraturhistorie, med fokus på førsteudgaver af originale værker, reelt været skrevet med udgangspunkt i en både snæver og selektiv kronologi. Denne kan forekomme næsten anakronistisk, set i relation til en mere bog- og kulturhistorisk tilgang, der vægter de komplekse kronologier. Der er klare paralleller til i dag, hvor børn læser ældre titler af f.eks. Astrid Lindgren og Halfdan Rasmussen i nye udgaver. Man ville som forsker tegne et meget skævt billede af børns læsestof anno 2019, hvis man blot skrev om nyudgivelser.

²⁹ De manuelle søgninger afslørede tilfælde, hvor senere udgaver af samme titel var gået tabt i forbindelse med konvertering fra REX til vores Access-database. Derfor er alle poster blevet dobbelttjekket, og manglende udgaver i Access-databasen er tilføjet manuelt.

³⁰ På indeværende tidspunkt er arbejdet med at identificere og registrere hhv. førsteudgaver og senere udgaver ikke tilendebragt. Oplysninger herom fremgår nemlig ikke altid i *Bibliotheca Danica* og er således ikke blevet genereret automatisk i den omtalte Access-database.

Ill. 2: *Robinsons Reise og Eventyr*. Et nyt underholdende Tærning-Spil er et af de mange billedark, der i 1800-tallet blev produceret både for børn og voksne. Dette er trykt i Tyskland med dansk tekst, for 1800-tallets populære udgivelser bevægede sig både på tværs af landegrænser og medier: Læs bogen, spil spillet! Neruppin-ark no. 929, Gustav Kühn. © Kort- og Billedsamlingen.

adskiller dette nye korpus sig således radikalt fra det udvalg på omkring 250 titler (i alt ca. 500 udgivelser), der hidtil har været i fokus (jf. foran), når historien om bøger for børn skulle skrives. Databasen skal ikke opfattes som en registrant, men som et arbejdsredskab, der giver et mere fuldtønt billede af bøger tilgængelige for børn i perioden.

Det Kgl. Biblioteks samlinger af trykt litteratur for børn er dog reelt endnu større. I *Bibliotheca Danica* og i REX er nemlig kun registreret selvstændige udgivelser med egen titel, dvs. primært 'rigtige' bøger samt enkelte pamfletter og småtryk. Størstedelen af netop småtryk skal imidlertid søges i særlige samlinger og kasser. Allerede i ældre forskningslitteratur, bl.a. Vibeke Stybes omtalte *Fra billedark til billedbog*, har der været opmærksomhed på, at børn læste meget andet end egentlige bøger, og at der også blev produceret tryk netop til børn, der havde form af billedark eller andre småtryk. Vores ambition om, at finde kategorier i Det Kgl. Biblioteks samlinger, der i særlig grad synes at indeholde sådant læsestof for børn, har bl.a. ført os til samlingen af neuruppinere, dvs. billedark trykt i byen Neuruppin nord for Berlin, der var centrum for produktion af billedark til store dele af det europæiske marked i 1800-tallets midterste årtier.³¹ Billedark med korte tyske tekster blev ikke kun brugt i tysksprogede områder, men kunne uden problemer sælges og anvendes i mange andre lande som f.eks. Danmark, dels fordi mange kunne tysk, dels fordi teksterne var korte og relativt ubetydelige i forhold til det centrale, nemlig billederne. I Neuruppin blev der dog også produceret ark med en kombination af dansk og tysk eller udelukkende med dansk tekst, dvs. målrettet et dansk publikum. Blandt særligt interessante fund kan nævnes et ark med spilleplade til et Robinson-Crusoe-spil, der afspejler, at historien om Robinson var en af de mest populære udgivelser på markedet.³² Andre tryk for børn findes i dag i Dansk Folkemindesamling, hvor de er registrerede som etbladstryk. Her kan man finde et klenodie som det "børneark", der viser "En Hotentot. En Tyrk. En Kineser".³³ Gæl-

³¹ Lisa Riedel: *Zur Geschichte der Neuruppiner Bilderbogen*, Neuruppin 1985. I Det Kgl. Biblioteks Kort- og Billedsamling er materialet registreret i et kortkartotek under titlen "Neuruppinere".

³² *Robinsons Reise og Eventyr. Et nyt underholdende Tæring-Spil*, ca. 1840 [?], Gustav Kühn nr. 929.

³³ Dansk Folkemindesamling, ca. 1800. Jf. også hos V.E. Clausen: *Det folkelige danske træsnit i etbladstryk 1565-1884*, 1985, nr. 555. Clausens bibliografi er den bedste oversigt over materialet med i alt 576 numre, heraf flere med variantryk, fra såvel private som offentlige samlinger. "Børneark" er Clausens kategori.

der forskningsinteressen børns adgang til læsestof i bred forstand, må indsigt i bogudgivelser derfor suppleres med viden om udgivelser i andre medier.

Det Kgl. Biblioteks samlinger rummer således en mangfoldighed af bøger og andre trykte medier for børn. Som samlingerne er bygget op og registeret, er de ikke altid lette at finde, men med nogle af de nævnte tilgange er det muligt at tegne konturerne af de udgivelser, der blev rettet mod børn og unge allerede i perioden 1750-1850 – i hvert fald de udgivelser, som er blevet bevaret frem til i dag.

Viden om bøger for børn, der ikke findes i Det Kgl. Bibliotek

Spørgsmålet er dog, hvad der engang fandtes af bøger for børn, som ikke har fundet vej til Det Kgl. Bibliotek, samt hvilke muligheder man som forsker har for at finde sådanne bøger i andre samlinger og for at opspore information om nu tabte titler og oplag.

Ifølge loven om pligtaflevering fra 1697 havde landets bogtrykkere i princippet pligt til at aflevere et bestemt antal eksemplarer af alle former for tryk, dog undtaget lejlighedstryk som bryllups- og begravelsesvers.³⁴ Fra 1783 og frem drejede det sig om to eksemplarer, men loven blev langt fra efterlevet til punkt og prikke. Som Henrik Horstbøll har vist, blev skillingstryk sjældent afleveret, og mens f.eks. bogtrykkeren Thiele indleverede almindelig religiøs andagtslitteratur, udelod andre de tilsvarende udgivelser næsten systematisk.³⁵ Mindre værdifulde tryksager, og især senere oplag af sådanne, er altså langt fra altid blevet afleveret, og meget tyder på, at store dele af netop bøger for børn er blevet set som mindre interessante og flygtige brugstryk. Fra Københavns Universitetsbibliotek, der overtog det ene af to afleverede eksemplarer, beklagede man sig i 1842 over, at man hverken havde plads til eller nytte af “alle aviser, oversatte lejev biblioteksromaner og børnebøger”.³⁶ Citatet er et vidnesbyrd om, at der i et vist omfang blev afleveret børnebøger til Det Kgl. Bibliotek, men den holdning, der

³⁴ Henrik Horstbøll og John T. Lauridsen (red.): *Den trykte kulturarv. Pligtafleveringen gennem 200 år*, 1997. Heri skriver Harald Ilsøe om tiden frem til 1781, Horstbøll om tidsrummet 1781-1850. I 1821 blev det bestemt, at ikke bogtrykkerne, men forlæggerne skulle have ansvaret for pligtaflevering. Dette førte dog til, at færre bøger blev afleveret, og i 1831 gik pligten tilbage til bogtrykkerne.

³⁵ Horstbøll og Lauridsen 1997, s. 69.

³⁶ Horstbøll og Lauridsen 1997, s. 82 og 333.

skinner igennem, har givetvis været almindeligt udbredt og må have påvirket bogbranchens indtryk af, hvad de havde pligt til.

Dertil kommer det forhold, at det især var de københavnske trykkere, der afleverede, hvad de skulle. Fra 6 af 13 danske provinstrykkerier i perioden 1781-1850 er der slet ikke registreret afleveringer!³⁷ Fra Norge (frem til 1814) blev der også afleveret meget uregelmæssigt,³⁸ og efter en lovændring 1821, der specifikt angik Kongeriget, var Hertugdømmerne reelt undtaget.³⁹ Dette betyder, at tryk fra provinsen, i særdeleshed syd for Kongeåen, vil være underrepræsenterede i Det Kgl. Biblioteks magasiner.

Heldigvis har nogle af 1700- og 1800-tallets bøger for børn haft mulighed for at overvinde i andre bogsamlinger. Egentlige biblioteker med ældre børnelitteratur er yderst få. Vigtigst er det tidligere Danmarks Pædagogiske Bibliotek (DPB), der i dag befinder sig ved DPU, Aarhus Universitet, i Emdrup.⁴⁰ En systematisk sammenligning mellem beholdningerne i Det Kgl. Bibliotek og DPB har ikke været mulig inden for rammerne af vores forskningsprojekt, men enkelte titler, som ikke kendes i *Bibliotheca Danica*, er blevet identificeret, bl.a. en *ABC for Dukker* (uden forfatter) fra 1849, som oven i købet er en 3. udgave.⁴¹ I samlingen er der givetvis også mulighed for at identificere flere, typisk senere oplag af kendte titler end dem, der befinder sig i Det Kgl. Bibliotek, ligesom variantryk utvivlsomt vil dukke op. Antallet af helt nye og ellers ukendte titler vil dog nok være begrænset, for også i Emdrup er det de 'rigtige' bøger og førsteudgaver, der dominerer. Til gengæld kan samlingens eksemplarer give nye indsigter i den praktiske brug af børns bøger, netop fordi de fleste stammer direkte fra især skolebi-

³⁷ Horstbøll og Lauridsen 1997, s. 62. Der kan iagttages stor variation. Fra Viborg afleverede P.S. Fønss og A.F. Just, så vidt det kan konstateres, eksemplarer af stort set alle tryk, inklusive bøger for børn, mens der fra skolebogtrykkeriet i Borris, der endda havde kongeligt privilegium, slet intet blev afleveret.

³⁸ For norske tryk findes den glimrende *Bibliotheca Norvegica*, 1-4, udg. af Hjalmar Pettersen, 1899-1924, genoptrykt 1972-1974.

³⁹ Horstbøll og Lauridsen 1997, s. 81.

⁴⁰ Samlingens ældste kerne er Statens Pædagogiske Studiesamling, som i 1972 flyttede fra Frederiksberg til Emdrup, snart under navnet Danmarks Pædagogiske Bibliotek. Ved fusionen mellem Det Kgl. Bibliotek og Statsbiblioteket i Aarhus i januar 2017 kom også denne samling ind under Det Kgl. Biblioteks vinger. Se Vibeke Stybe: "Børnebogssamlingens historie" (senest revideret 16.11.2019) <https://library.au.dk/materialer/saersamlinger/boernebogssamlingen/historie/>.

⁴¹ Tak til bibliotekar Marie Frederiksen for stor hjælp ved vores gennemgang af samlingen i Emdrup.

biblioteker – og ikke er ‘døde’ eksemplarer afgivet til pligtaflevering. Det betyder, at man har mulighed for at studere samtidige indbindinger og mange forskellige former for inskriptioner og ejermærker. Det er især i forhold til sidstnævnte aspekt (jf. videre nedenfor), at samlingen på DPB har stor boghistorisk værdi.⁴²

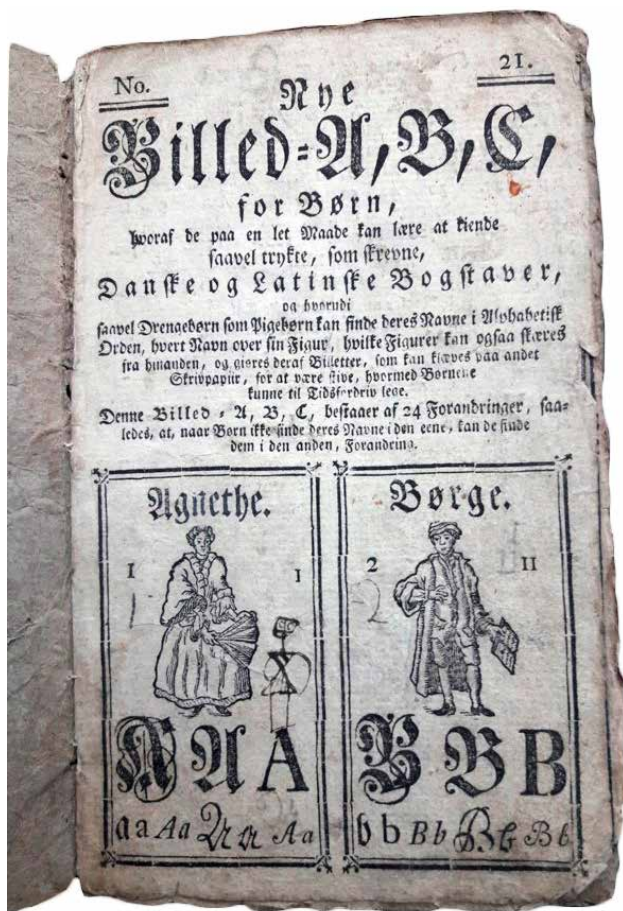
Noget tilsvarende gælder andre og mindre samlinger i privat og offentlig eje. Relativt få nye bogtitler dukker frem, men jo mindre i tykkelse og format titlerne er, og jo mindre ‘bog-agtige’ de er i karakter, jo større synes muligheden for at finde hidtil tabte udgivelser. Nogle få eksempler kan illustrere dette. Maribo Stiftsbibliotek er trods navnet ikke et egentligt stiftsbibliotek, men en privat samling, der blev tilvejebragt af Claus Henrik Seidelin som offentligt legebibliotek fra 1797. I 1818 havde denne samling allerede 6000 bøger, og heraf er i dag 2000 bevaret.⁴³ Igen er næsten alle titler kendte, men eksempelvis rummer samlingen *Nye ABC-Bog med Stave- og Læseøvelser*, udgivet af Morten Hallager 1798, som ikke haves på Det Kgl. Bibliotek.⁴⁴ I det internationalt berømte Cotsen Children’s Library ved Princeton University, USA, findes en mindre samling af danske bøger for børn, og heriblandt *Nye Billed-A, B, C for Børn*, trykt i Aalborg 1778.⁴⁵ Dette lille, hidtil ukendte hæfte i oktav på 8 blade har for hvert bogstav et billede af skiftevis en dreng og en pige, hvis navn begynder med det pågældende bogstav: A for Agnethe, B for Børge osv. På titelbladet er det beskrevet, hvordan billederne skal skæres ud og limes på stift papir, så børn kan lege med dem. Da dette formentlig er sket med de fleste eksemplarer, er der en god forklaring på, at der ikke er bevaret andre. Det bemærkes også, at hæftet er “no. 21”, og at man kan købe en af de

⁴² En anden samling af børnebøger, som nu er lagt ind under Det Kgl. Bibliotek, er Børnebogssamlingen på Statsbiblioteket i Aarhus. Der er tale om en pt. uregistreret samling af pligtafleveret materiale, hvor ca. 2/3 af de i alt 15.000 titler til og med 1985, er for børn. Formentlig er der tale om dubletter i forhold til de eksemplarer, der er i Det Kgl. Bibliotek, men pga. den manglende registrering kan det ikke udelukkes, at nye fund kan gøres.

⁴³ Se Helge Nielsen: *Folkebibliotekernes forgængere. Oplysning, almue- og borgerbiblioteker fra 1770’erne til 1834*, 1960, s. 490-496. Om samlingen i dag, se <https://lollandbib.dk/bibliotek/maribobibliotek/om>

⁴⁴ Morten Hallager: *Nye ABC-Bog med Stave og Læse-Øvelser for ganske smaae Børn, efter deres Nemme og Tarv*, trykt af Sebastian Popp, København 1798.

⁴⁵ Blandt øvrige unika i Princeton er *Ny Billedsamling til Underviisning og Morskab for Ungdommen, indeholdende det Mærkværdigste af Dyerigetets sex Classer*, trykt hos C. Græbe 1816. På Det Kgl. Bibliotek findes kun den tilsvarende “Beskrivelse” på 134 sider, trykt i 1817.

Ill. 3: Denne undseelige udgivelse, Nye Billed-A-B-C for Børn, trykt i Aalborg 1778, befinder sig i en amerikansk samling af gamle børnebøger. Den har ikke været kendt i Danmark og indgår ikke i Det Kgl. Bibliotek. Meningen med den lille tryksag var da også, at børnene skulle klippe de små billedkort ud til leg og læring. © Cotsen Library, Princeton University.

andre “24 Forandringer”, hvis man ikke har fundet de ønskede navne. Der har således engang eksisteret yderligere 23 tilsvarende hæfter, som blot alle er gået tabt.⁴⁶

⁴⁶ Det er naturligvis også muligt at opdage unika og ukendte oplag i dansk antikvarhandel eller i privat eje. Tak til Søren Vangsgaard, der i disse år har holdt venligt øje med gamle børnebøger for os.

Tabte oplag kan i nogle tilfælde rekonstrueres ud fra informationer i de bevarede udgaver. Eksempelvis kan man følge de mange udgaver af Morten Hallagers *Forsøg til en Læse-Øvelse-Bog* fra 1791, hvoraf ni forskellige udgaver eller oplag er bevaret i Det Kgl. Bibliotek. Eftersom oplagene er nummererede, kan vi konstatere, at der mellem 1791 og 1816, hvor "Ellevte forøgede og forbedrede Oplag" udkom, mangler to i rækken, nemlig 5. og 8. oplag, der kan dateres relativt præcis til 1801 eller 1802 og ca. 1807.⁴⁷ Sådanne rekonstruktioner kræver naturligvis, at der i forvejen kendes andre senere oplag.

En oplagt indgang eller genvej, især hvis man søger efter litteratur af bestemte forfattere, er at konsultere H. Ehrencron-Müllers og Th. Hansen Erslews forfatterleksika (for tiden hhv. før og efter 1814), inklusive de senere supplementsbind.⁴⁸ Disse bygger i høj grad på samlingerne i Det Kgl. Bibliotek, men trækker også på andre kilder, herunder nogle, som vil blive præsenteret nedenfor. Et eksempel er Niels Jensen Kristiansen Thornum (1796-1856), der var skolelærer og forfatter i Nordslesvig og udgav de fleste af sine bøger i Flensborg. Her angiver Erslew 21 forskellige titler før 1850 samt yderligere otte titler frem mod 1856. Nogle af disse kom i flere oplag, ikke mindst hans stavetabel: *Kort og simpel "Børne-melk"* (Ribe 1821), senere udgivet med titlen *Abc, Stave- og Læsebog for Smaabørn*, der kom i sit 13. oplag i 1853 (med sikre årstal på 12 ud af de 13 oplag, fra 1822 alle trykt i Haderslev). I Det Kgl. Bibliotek findes af sidstnævnte titel kun udgaverne fra 1821 og fire mellem 1842 og 1853, dvs. 5 ud af 13 eller ca. 38 %. Også for andre udgivelser er oplag gået tabt, og en enkelt ellers ukendt titel anføres, nemlig *Den morsomme Abc* fra 1832.⁴⁹

Interesserer man sig for bestemte *bogtrykkere* (frem for enkelte forfattere) og deres produktion af bøger for børn, bevarede såvel som tabte, er den bedste indgang Harald Ilsøes *Bogtrykkerne i København*

⁴⁷ 1. udg. 1791, 2. udg. 1795, 3. udg. 1798, 4. udg. 1800, 5. udg. [?], 6. udg. 1803, 7. udg. 1805, 8. udg. [?], 9. udg. 1809, 10. udg. 1812, 11. udg. 1816. Tilsvarende er det muligt at rekonstruere 4. og 6. oplag af Hallagers *ABC instructif* (fransk begynderbog), 1797, og 4. og 5. oplag af *Nye tydsk Læsebog for Begyndere*, 1798. At man generelt kan stole på oplagsangivelser og derfor kan medtælle de – så vidt vides – tabte oplag, bekræftes af det opdukkede 4. oplag af Thonboes *Læsebog og Exempelsamling*, jf. noten ovenfor.

⁴⁸ H. Ehrencron-Müller: *Forfatterlexikon, omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814*, 1-13, 1924-39; Th. H. Erslew: *Almindeligt Forfatter-Lexicon for Kongeriget Danmark med tilhørende Bilande, fra Aaret 1814 til 1840*, 1-3, og sammes supplement for 1841-1858, 1-3, genudgivet med index, 1962-65.

⁴⁹ Jf. Th. Erslew: *Supplement til Almindeligt Forfatter-Lexicon*, 3, s. 411.

1600-1810 og – for resten af landet – Grethe Larsens *Danske Provinstryk 1432-1830*. Desværre dækker de dog ikke sidste del af den her undersøgte periode (fra hhv. 1810 og 1830 og frem), hvor produktionen af børnebøger for alvor tog til.⁵⁰

Fire af de vigtigste samtidige kildegrupper til opsporing af tabte bøger skal kort nævnes. Først er der ældre bibliografier. Berømt er bogsamleren Claus Fasting's fortegnelse over danske og norske skrifter før 1789, der ofte er kilden, når f.eks. Ehrencron-Müllers *Forfatter-Lexicon* kan angive nu tabte titler under enkelte forfatternavne.⁵¹ Særlig interessant i forhold til bøger for børn er imidlertid skolelæreren D.H. Rugaards *Skole-Bibliothek*, en retrospektiv bibliografi eller "Haandbog i den populære pædagogisk-didaktiske Literatur indtil Slutningen af 1846".⁵² Her finder man adskillige titler og senere oplag, især inden for ABC- og læsebogsgenren, der ikke findes i Det Kgl. Bibliotek.⁵³

En anden vigtig kildegruppe udgøres af bevarede forlags- og boghandlerkataloger. Flere af datidens bogfolk brugte dette medie som led i annonceringen af deres varer. Sådanne kataloger var i udpræget grad brugstryk og er derfor ikke blevet afleveret (eller i øvrigt opbevaret) systematisk. De noget sporadisk bevarede kataloger, fordeler sig over hele perioden og er på ingen måde fuldstændige fortegnelser over

⁵⁰ Se Ilsøe 1992 og Larsen 1997-2001. En oversigt over Ilsøes mange kilder fås ved en gennemgang af hans forkortelsesliste, s. 23-31. I Grethe Larsen og Erik Dals forord til *Danske Provinstryk* forklares, hvordan man gennem forespørgsler til lokale arkiver og biblioteker har kunnet supplere de ca. 3500 tryk fra *Bibliotheca Danica* med yderligere 500. Disse udgivelser dækker alle genrer, primært lejlighedstryk, mens kun en mindre gruppe er bøger for børn, primært skolebøger. Begge værker tegner nyttige billeder af de forskellige trykkeriers profiler, herunder om bøger for børn var del af forretningen.

⁵¹ Claus Fasting: *Forsøg til en Fortegnelse over de udi Danmark og Norge fra Bogtrykkeriets Indførsel til 1789 Aars Udgang udkomne Danske Skrifter*, Bergen 1793. Eksempelvis skyldtes viden om en af Hallagers tidlige udgivelser netop en oplysning hos Fasting, s. 201.

⁵² D.E. Rugaard: *Skole-Bibliothek, eller Fortegnelse over danske Skrifter, angaaende Opdragsels- og Underviisnings-Væsenet, sagviis opstillet i alfabetisk Orden. En Haandbog i den populære pædagogisk-didaktiske Literatur indtil Slutningen af 1846, ledsaget med methodiske Indledninger samt kritiske Oplysninger og Bemærkninger*, 1847. I fortalen redegør Rugaard for sine mange kilder. Bibliografien er på 170 sider med ca. 20 titler per side. Fraregnet sider med introduktion etc. svarer det til ca. 3200 titler.

⁵³ Eksempelvis J. Friis: *Læsebog for Børn*, Viborg 1799; C.F. Ingerslev: *Nyeste Abc eller Stave- og Læsebog for smaa Børn*, Aarhus 1800; J.H. Lehnert: *En ny Abcbog*, (u. st.) 1786, jf. Rugaard 1847, hhv. s. 90, 88 og 88. Tak til Karoline Baden Staffensen, der i sin kommende ph.d.-afhandling behandler tidsrummets læsebøger.

antallet af udgivelser til salg.⁵⁴ Til gengæld kan de bidrage til belysning af, hvor stor en del af det engang eksisterende, som har overvintret. Her kan bogtrykker Chr. Steens katalog fra 1850 tjene som eksempel. Steen var den absolut førende bogtrykker mht. udgivelser for børn i 1840'ernes Danmark.⁵⁵ Hans katalog er opstillet alfabetisk, med tre ABC'er blandt de første titler på side 1. Løbende anføres imidlertid også mere overordnede emnetitler, således "Billedbøger og Børneskrifter" midtvejs under B. Inden for denne kategori listes relevante titler i alfabetisk orden, i alt 98 (inkl. yderligere fire ABC-udgaver). Hovedparten af de annoncerede varer kendes, mens mindst seks synes at repræsentere nu helt tabte titler, bl.a. *Børnehaven, en Gave for Ungdommen*.⁵⁶ Eftersom Chr. Steens virksomhed lå i København og specialiserede sig i velillustrerede og relativt dyre bøger, må man endda forvente, at en relativ stor andel af hans udgivelser er blevet bevaret.

Beslægtet med katalogerne er enkeltstående annoncer i aviser eller andre bøger, hvor der også gives prisoplysninger. Takket være online-ressourcen Mediestream er det muligt, om end ikke problemfrit, at søge på bestemte ord og navne, og således identificere annoncer for børnebøger. Den nævnte Morten Hallager var f.eks. en særdeles flittig annoncør, der visse år averterede varer til salg næsten en gang om måneden i Københavns Adresseavis.⁵⁷ I 1784 reklamerede han bl.a. for "A B C Kort for Børn, indeholdende alle Slags latinske og danske Bogstaver, hvorved Børn paa en legende Maade kan lære at kiende Bogstaver, faaes for 10 sk. Spillet hos Bogtrykker Hallager paa Rosen-

⁵⁴ Se *Bibliotheca Danica*, 4, sp. 554-562.

⁵⁵ Se også Simonsen 1942, s. 30-35, og Weinreich 2006, s. 122.

⁵⁶ *Fortegnelse over Chr. Steen & Søns Forlags- og Commissions Artikler*, 1850, s. 7 og 9. Den første titel var af Wilhelmine Willmar med seks illustrerede kobberstik. En artikel om Chr. Steen forberedes pt af Charlotte Appel.

⁵⁷ Nærmere om Hallagers brug af annoncer, se Appel: Titler, typografi og andre tilpasninger – under udgivelse. Netop navnet "Hallager" er relativt godt at søge på i Mediestream, men oftest er der store problemer pga. den generelt ringe kvalitet af den oprindelige OCR-scanning. Ud over oplagte søgninger med "børne" og "borne", der giver en del resultater, kan andre annoncer findes via bogstavkombinationer som "dorn", "bern" og "bsrn". Dette betyder desværre, at det pt. er yderst problematisk at lave statistiske opgørelser på begrebsbrug eller andre former for "distant reading", som beskrevet af navnlig Franco Moretti: *Distant Reading*, London 2013. Et redskab er dog tilgængeligt gennem visualiseringsprogrammet Smurf, baseret på de indscannede aviser i Mediestream, se <http://labs.statsbiblioteket.dk/smurf/> – Tak for oplysninger om OCR-søgning til studentermedhjælp Ida Blandford, som arbejder på et speciale om annoncering og børnebøger som forbrugsvarer.

Beviendtgjærelse.
 A B C Kort for Børn, indeholdende alle Sæds latinsk og danske Bogstaver, hvorved Børn paa en leende Maade la lære at fiende Bogstaver, faaes for 10 h. Spillet hos Bogtrykker Hallager paa Rosengården No. 115.
 A Eterebort eller afgangne Eoanmermerer Johan Ern Helringb bliver holdet Skist-jamling Løvedagen den 18 September, om Eftermiddagen kl. 3. paa Hirschholms Amts Skolehus, hvoreft: saavel arvinger som Creditorer debageligen vil mede.
 Onsdagen den 15 September holdes om Eftermiddag kl. 2 en Skistefamling i Seismarks Skole i Blauprøds Sog paa Hirschholms Amt, betreffende den sammende af aagte Skoleleders Eern Schous Eterebort.

Ill. 4: Avisannoncer kan være vigtige kilder til viden om læsestof for børn. Her ses et udsnit fra en side i *Kjøbenhavns kongelig allene privilegerede Adresse Contoirs Efterretninger*, 7. sep. 1784. De nævnte "ABC-Kort", der kunne købes for 10 skilling hos bogtrykker Hallager i Rosengaarden, er så vidt vides ikke bevaret. © Mediestream/Det Kgl. Bibliotek.

gaarden No. 115", dvs. en vare, der meget vel kan have lignet den ABC til udklipning, der er fundet i Princeton.⁵⁸ Et halvt århundrede senere kan man følge Chr. Steen som flittig annoncør, ikke mindst op til jul og nytår.⁵⁹ Annoncerne er først og fremmest en guldgrube til viden om, hvordan tidens bogfolk lancerede deres varer over for publikum, men de kan også, som vist, bringe viden frem om hidtil ukendte titler og oplag.

Som en sidste – heterogen – kildegruppe til viden om børns bøger 1750-1850 skal nævnes omtaler af eksisterende litteratur i andre samtidige kilder. Anmeldelser af nye bøger for børn giver indblik i, hvordan tidens pædagogiske litteratur blev debatteret, og undervejs kan der falde omtale af nu ukendte skrifter og oplag.⁶⁰ Andre vigtige genrer er dagbøger og breve. Disse kilder er dog først og fremmest interessante i forhold til bogbrug i praksis (jf. nedenfor).

Selvom vi kan vise, at Det Kgl. Bibliotek råder over en stor del af de regulære, dvs. hæftede bøger, der i perioden 1750-1850 blev produceret for børn, og formentlig ejer over 95% af de udgivelser, der er *bevaret* frem til i dag, så kan forskningen i børns læsestof og jagten på hidtil oversete og tabte udgivelser bringe vigtige supplementere frem. Dertil kommer, at forskningen i den oprindelige bogproduktion og i alt det, som nu er tabt, kan gøre os klogere på, hvad der karakteriserer beholdningerne i nationalsamlingen: At det især er de større og

⁵⁸ *Kjøbenhavns Kongelig alene privilegerede Adresse-Contoirs Efterretninger* 7.9.1784 og 23.12.1784.

⁵⁹ Per 15. august 2019 er der lokaliseret annoncer fra Steen for 165 forskellige udgivelser i forskellige aviser i årene 1820-1850. Tak til Ida Blandford for denne oplysning.

⁶⁰ Anmeldelser har særlig interesse i forbindelse med fremvæksten af nye genrer, idet de giver indblik i forskellige forventninger og positioner i modtagerkredse. Se f.eks. den tredobbelte anmeldelse af tre nye læsebøger i *Kjøbenhavnske lærde Efterretninger for Aar 1792*, s. 241-249.

‘rigtige’ bøger, og at det især er produktionen fra København, som er bevaret, mens de mindre og mere flygtige udgivelser, som eksempelvis de små ABC-kort, ikke har haft samme chance for at overvintre – især ikke, hvis de var trykt i provinsen.

Kilder til børns brug af bøger og andre medier: intentioner og anvisninger

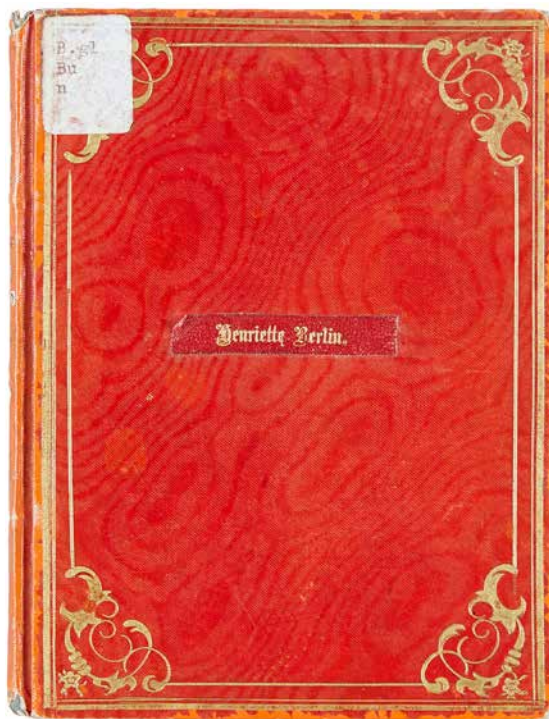
Hvorledes afspejler konkrete udgivelser de forestillinger om målgrupper og brug, som forlæggere, udgivere, bogtrykkere, oversættere og forfattere havde? Når det gælder forlæggere og udgivere, fremgår deres forestillinger om potentielle læsere bl.a. af bøgernes format, typografi og papirkvalitet. ABC'er og de første læsebøger blev ofte udgivet i oktav, men der ses også mange eksempler på udgivelser for børn i duodez og sedez, dvs. de helt små formater, hvoraf nogle ikke var meget større end en 6-årigs hånd.⁶¹ Mange af de bevarede eksemplarer af ABC'er og læsebøger blev trykt på kraftigt papir, såkaldt 'skrivepapir', hvilket signalerede en forventning om hyppig og måske også lidt hårdhændet brug, og som nok i mange tilfælde har bidraget til eksemplarets overlevelse. Typografisk blev bøgerne for de mindste børn ofte sat med relativt store typer, der blev evt. anvendt bindestreg i ordene, dele af teksten kunne bestå ikke af ord, men af stavelser, og sætningerne var korte. I hele perioden blev så godt som alle børnebøger – ligesom anden litteratur på dansk – sat med fraktur, men der er eksempler på, at udgivere trykte netop bøger til børn med tekst i flere typografier, dvs. både antikva og fraktur og både kursiv og ordinær, for at styrke børns læsefærdigheder.⁶² Flertallet af bøger for børn udgivet i perioden 1750-1850 lignede dog i vid udstrækning udgivelser for voksne.

I begyndelsen af perioden 1750-1850 blev også tekster for børn solgt som 'materie', dvs. som trykte, uopskårne ark, kunderne selv fik indbundet, alt efter smag og pengepung. Det Kgl. Biblioteks bogbindere

⁶¹ Formatbetegnelserne folio, kvart, oktav, duodez og sedez henviser til det antal gange et trykkeark bliver foldet: Eksempelvis bliver arket falset tre gange for at fremstille en bog i oktav, dvs. at arket bliver til 8 blade eller 16 tryksider (med et mål på mellem ca. 12 x 20 og 16 x 25 cm). En lille sedez fra perioden måler typisk 8 x 10 cm. Nærmere om formatsystemets udvikling og betydning, se Horstbøll 1999, s. 273-279.

⁶² Dette gjorde bl.a. Morten Hallager i sin *Forsøg til en Læse-Øvelse-Bog* fra 1791 med det eksplicitte formål, at børnene dermed blev trænet i også at læse aviser og alle slags bøger. Tekster på latin, fransk og engelsk var altid sat med antikva, også når de var trykt i Danmark.

Ill. 5: I slutningen af 1800-tallet begynder børnebøger at blive markedsført også gennem bøgernes titler som den ideelle gave til børn. Her har Henriette Berlin fået et smukt indbundet, personligt eksemplar af J.M. Buthmanns *Nye Underholdende Fortællinger for den modnere Ungdom. En Gave for gode Børn af begge Kjøen*, København 1842. © Den historiske børnebogssamling, AU Library, Campus Emdrup.

indbandt i størstedelen af den behandlede periode også børnebøger i halvlederbind med bogens titel, forfatternavn og kongeligt monogram i guldtryk på ryggen.⁶³ Fra omkring 1820 ser man dog også eksempler på enkle forlagsbind i karton i Det Kgl. Biblioteks samling: Bøgerne blev bevaret, som de lå på hylden i boghandlen, med titel, forfatter, forlag og år påtrykt permen, eventuelt indrammet af en dekorativ bort. Senere tilkomne eksemplarer og samlinger giver imidlertid indblik i en bogkultur, hvor private indbindinger knyttede bogen til deres modtagere og brugere. I samlingen af ældre børnebøger i Emdrup finder man f. eks. et eksemplar af J.M. Buthmanns *Nye Underholdende Fortællinger for den modnere Ungdom* med undertitlen *En Gave for gode Børn af begge Kjøen* (1842). Som titlen angiver, har den været tænkt

⁶³ Indbindingspraksis, men desværre kun frem til 1760, er blevet undersøgt af Ingrid Ilsøe i en række afhandlinger i *Fund og Forskning*, den seneste: Bogbinderundersøgelser i Det Kgl. Biblioteks Samlinger III: Danske bogbind og bogbindere ca. 1740-1760, *Fund og Forskning* 36 (1), 1997, s. 71-118.

brugt som gavebog, og eksemplaret i Emdrup er indbundet i højrodt stof med rige guldornamenter. To små røde mærkater med navnet “Henriette Berlin” og “d. 26. Januar” er påført på for- og bagperm, så måske har man ved bogbinderen kunnet få trykt små mærkater med navn og fødselsdag, således at både det individuelle ejerskab og en stærk relation mellem giver og modtager blev markeret.

Forestillinger om intenderet brug afspejles også gennem tekster i og omkring bøgerne.⁶⁴ Vores projektdatabase over bøger udgivet for børn 1750-1850 er som beskrevet afgrænset ud fra bøgernes titler, men også de meget hyppigt forekommende forord eller “forerindringer”, som det gerne hed i perioden, er meget anvendelige kilder til intenderet brug. Hvor det i dag er undtagelsen, at en børnebog er forsynet med et par sider, der omhandler målgruppe og brug, så var det omvendt standard i perioden 1750-1850. Det kan tolkes som udtryk for den kombinerede markedsførings- og oplysningsopgave, som forfattere og udgivere valgte at påtage sig med henblik på at skabe et marked for bøger for børn: De tog potentielle købere ved hånden, og de præciserede både, hvem bogen henvendte sig til, og hvordan den skulle anvendes.⁶⁵ Man ser også eksempler på, at udgivere, forfattere eller oversættere rettede sig direkte mod barnelæseren i forordet. I forfatteren Hans Peter Holsts forord til *Frihed og Fædreland* (1844) skrev han under overskriften “Til den lille Læser”:

“Du holder ikke meget af disse lange, lange Vinteraftener, det veed jeg. Der er saa mørkt og fælt ude paa Gaden og udenfor Portene, og Du kan ikke komme til at tumle Dig i det Frie; (...). For at forkorte Dig endeel af disse Timer, har jeg her fortalt nogle smaa Historier af det Slags, som jeg veed, at Du allerhelst vil høre”.⁶⁶

⁶⁴ Gérard Genette introducerer i *Seuils*, Paris 1987 (engelsk version: *Paratexts. Thresholds of Interpretation*, Cambridge 1997) begrebet paratekst som et overordnet begreb for titler, forord, efterord, bagsidetekster, anmeldelser med mere. Jerome J. McGann har i *The Textual Condition*, Princeton 1991, kritiseret Genettes fokus på teksten og bruger i stedet termene lingvistiske og bibliografiske koder, hvor førstnævnte henviser til litterære teksters sprog og indhold, mens bibliografiske koder angår værkers materielle udformning. Se herom Tore Rye Andersen: Bogen. Tore Rye Andersen (red.): *Litteratur mellem medier*, 2018, s. 19-42.

⁶⁵ Se f.eks. om Morten Hallagers brug af sine forord til såvel børn som forældre og lærere, i Appel: Titler, typografi og andre tilpasninger, under udgivelse.

⁶⁶ Hans Peter Holst: *Frihed og Fædreland*, 1844, upagineret forord.

Man må forestille sig, at denne eksplicitte og angivelige henvendelse til barnet selv også skulle signalere til den voksne, at det lige præcis var gennem denne bog, at barnet ville undgå at komme til at kede sig sidst på dagen.

Hvor illustrationer i en bog i dag ofte vil give associationer i retning af et børnepublikum, var dette ikke tilfældet i perioden 1750-1850, særligt ikke i første halvdel af perioden. Det blev ikke almindeligt at inkludere illustrationer i fiktion for børn, før forlæggeren Chr. Steen gjorde smukke illustrationer til sit varemærke. Kobberstik var i sig selv bekostelige at producere, og det fordyrede produktionen yderligere, hvis de skulle håndkoloreres. Løsningen for Chr. Steen var at oversætte tyske værker, der indeholdt håndkolorerede kobberstik, således at han kunne købe de kolorerede stik i Tyskland og indbinde dem med de danske oversættelser.⁶⁷ Da Emil Bærentzen i 1837 grundlagde det første danske litografiske trykkeri, fik man på dansk grund adgang til billigere produktion.

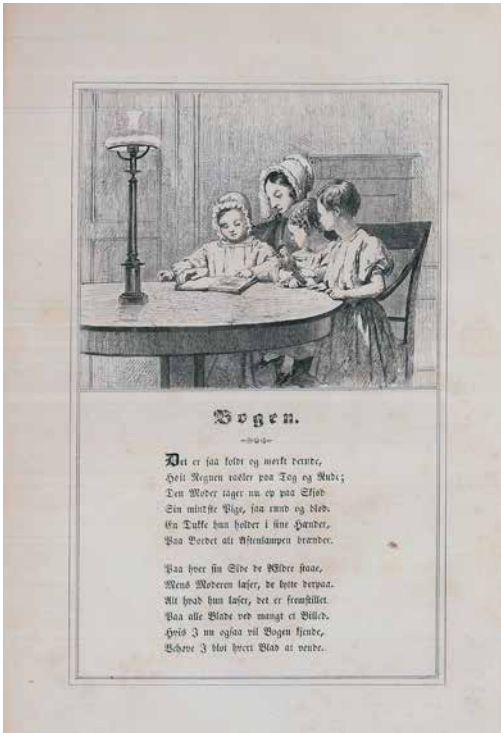
Et relativt sjældent, men markant tegn på børn som intenderede brugere, er tidlige eksempler på leg med bogmediet, herunder kombinationer af bøger og legetøj. Kombinationen bog og påklædningsdukke pegede utvetydigt på barnet som målgruppe, som tilfældet var i *Isabelles Forvandlinger eller Pigen i Sex Skikkelser* (1823), der er produceret efter engelsk forbillede.⁶⁸ I det ene af Det Kgl. Biblioteks eksemplarer er dukken ikke helt udklippet; intentionen om at barnet selv skulle udklippe dukken og de seks udklædningsdragter bliver således tydelig, og hermed fremstår bogen som et tidligt eksempel på en form for transmedial interaktion mellem leg og fiktion.⁶⁹

Endelig er selve fiktions- eller fagteksterne også kilder til brug. Den tyske litteraturforsker Wolfgang Iser's begreb "den implicitte læser" har dannet grundlag for en række undersøgelser af, om konkrete tekster retter sig mod en barnelæser også i historisk perspektiv, og analytiske fokuspunkter har bl.a. været valg af emne, stilleje, tone og intertek-

⁶⁷ Se Inger Simonsen 1942 og Vibeke Stybe 1983.

⁶⁸ *Isabelles Forvandlinger. En underholdende Bog for Piger med syv bevægelige Kobbere, 1823*, genudgivet i 1829. En tilsvarende udgivelse for drenge var *Augusts Forvandlinger eller Drengen i sex Skikkelser*, også fra 1823.

⁶⁹ Se Robin Bernstein: Toys Are Good for Us. Why We Should Embrace the Historical Integration of Children's Literature, Material Culture, and Play. *Children's Literature Association Quarterly*, 4, 2013, s. 458-463.

Ill. 6: Christian Winther og Martinus Rørbyes billedbog *Fem og tyve Billeder for smaa Børn*, København 1846, indledes med en form for manuel til bogbrug under overskriften "Bogen". De mange illustrationer af læsende familier bidrog som her til at introducere og udvikle en læsekultur blandt børn og voksne.

stuelle referencer.⁷⁰ Man finder desuden hyppigt i periodens bøger for børn en tematisering af, hvad man skal læse, og hvordan man skal læse. Da danske digtere og billedkunstnere fra omkring 1840 bringes sammen med henblik på at udvikle danskproducerede billedbøger af høj kvalitet for børn, giver digteren Christian Winther en klar og tydelig introduktion til billedbogslæsning på vers, mens Martinus Rørbye afbilder en ideel læsesituation i familien.

Bøger i børns hænder – faktisk brug

Hvilke kilder giver indsigt i, hvilke bøger der faktisk kom i børns hænder, hvordan de brugte dem, og hvordan de oplevede læsning af bøger?

⁷⁰ Se Wolfgang Iser: *Der implizite Leser*, München 1972, (engelsk version: *The Implied Reader*, Baltimore 1974), Barbara Wall: *The Narrator's Voice. The Dilemma of Children's Fiction*, 1991 og Torben Weinreich: *Børnelitteratur mellem kunst og pædagogik*, 2. udg., 2004.

Den britiske boghistoriker Matthew O. Grenby har skrevet om dette i en britisk kontekst ud fra en vifte af kilder, herunder marginalia, dedikationer, ejerskabsangivelser, visuelle kilder og memoirer.⁷¹ Eftersom en stor del af Det Kgl. Biblioteks eksemplarer er indgået i perioden 1750-1850 direkte fra bogtrykkeren til biblioteket, finder man i denne del af samlingen relativt sjældent spor af børns brug, og generelt vil biblioteker vægre sig ved at indlemme meget slidte eksemplarer. Der er dog undtagelser, ikke mindst i børnebogssamlingen fra det tidligere Danmarks Pædagogiske Bibliotek (jf. foran). Et noget medtaget eksemplar af *Prøven på Slaget ved Fredericia* (1850) med undertitlen *Original Børnevaudeville* kan eksempelvis give interessante oplysninger.⁷² Som det ses, er hjørner slidt af, forsiden er revnet, og der er kommet pletter til undervejs. At de flittige brugere faktisk har været børn, fremgår desuden af rollefordelingen blandt Anine, Viggo, Hans og Ferdinand, der med barnlig skrift er tilføjet ved rollelisten (se ill. 7b).⁷³ De eksemplarer, der dukker op i antikvarhandlen, samt det ukendte antal, der befinder sig i private samlinger, vil ofte kunne fortælle tilsvarende historier.⁷⁴

Mere udfoldede udsagn fra børn om bøger og læsning er mulige at finde i breve. I anden halvdel af 1700-tallet opfordredes børn til at skrive breve bl.a. gennem fiktive børnekorrespondancer i børneaviser og brevmanualer særligt udgivet for børn.⁷⁵ I forhold til at finde bevarede breve fra børn i Det Kgl. Biblioteks Håndsskriftsamling, er det en udfordring, at indgangen hertil er, at brevskriver eller -modtager var en betydningsfuld person med virke inden for kunst, kultur, humaniora og videnskab.⁷⁶ Idet man kan søge digitalt på afsender og modtager i Håndsskriftsamlingens brevbase, har vi afgrænset søgning til personer, der virkede inden for vores periode; vi har brugt vores viden om, hvilke forfattere der f.eks. havde børn selv; og vi har søgt på personer, vi

⁷¹ Matthew O. Grenby: *The Child Reader 1740-1850*, Cambridge 2011.

⁷² Eksemplaret findes i Børnebogssamlingen (det tidligere DPB), Aarhus University Library, Campus Emdrup.

⁷³ Det forekommer sandsynligt, at de agerende børn har været fire søskende med samme fornavne, født i Prior-familien mellem 1866 og 1869, jf. artikel "Prior" i *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udgave, af Hans H. Worsøe, se http://denstoredanske.dk/Dansk_Biografisk_Leksikon/Samfund,_jura_og_politik/SI%C3%A6gter/Prior

⁷⁴ Således f.eks. et eksemplar af Morten Hallager: *Forsøg til en Læse-Øvelse-Bog*, 10. udg. fra 1811, i Charlotte Appels private samling. Her er det søskende i en urmagerfamilie (Riis) fra Rønne, der har arvet bogen efter hinanden.

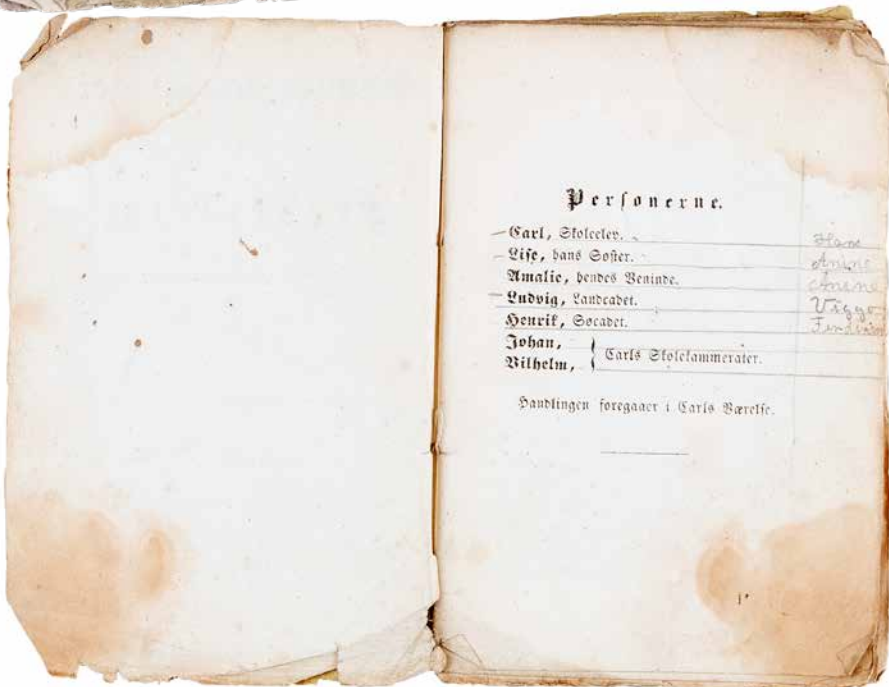
⁷⁵ Se bl.a. Morten Hallager: *Breve for Børn. Indeholdende en hensigtsmæssig Samling af nyttige Materier til Undervisning for Ungdommen*, 1802.

⁷⁶ Jf. Det Kgl. Biblioteks hjemmeside, <http://www.kb.dk/da/nb/samling/hs/index.html>

Ill. 7a og 7b: I 1800-tallet mødte børn i høj grad litteratur som dramatiske tekster. Sli-tagen på dette eksemplar af den anonyme udgivelse *Prøven på Slaget ved Fredericia. Original Børnevaudeville i 1 Akt*, København 1850, afspejler flittig brug, og rolleforde-lingen blandt en gruppe børn er angivet med blyant. © Den historiske børnebogssamling, AU Library, Campus Emdrup.

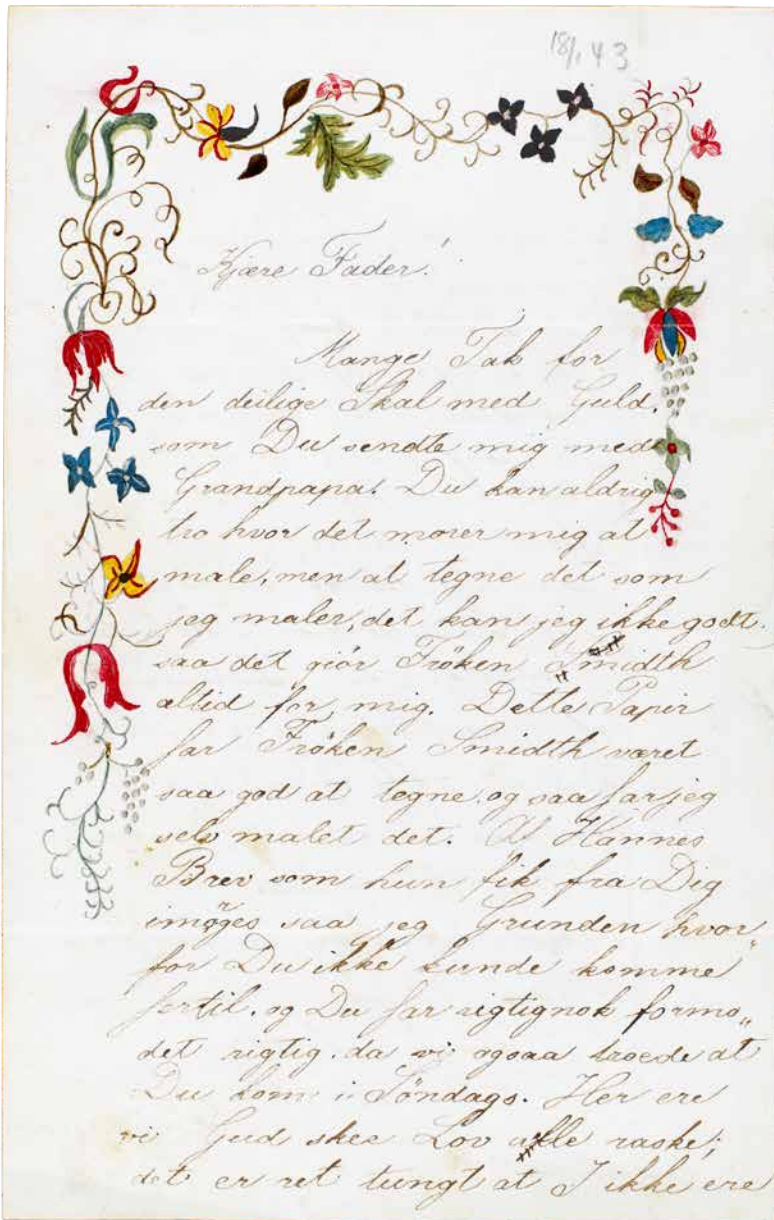
vidste havde trang til, evner for og adgang til arkivering. Det sidste er vigtigt, fordi netop børns produkter traditionelt frasorteres i arkivering, og det er derfor næppe tilfældigt, at en større samling af breve til og fra et barn i perioden er samlet og ikke mindst bevaret af en tidligere ansat ved Det Kgl. Bibliotek, nemlig forfatteren og folkemindesamleren Just Mathias Thiele (1795-1874). I Håndskriftsamlingen indgår 203 breve fra Ida Holten Thiele (1830-63), hans datter, skrevet til faren fra hun var omkring 7 år gammel frem til hendes tidlige død af skarlagensfeber.⁷⁷

På et basalt plan er Idas Thieles breve en kilde til børns brug af konkrete bøger i specifikke sammenhænge, når hun f.eks. nævner for sin far, at hun har læst en bestemt bog i forbindelse med sin undervisning. Derudover har brevene i høj grad vist sig at være kilder til de sider af læse-, bog- og mediekultur, som vi ikke kendte til på forhånd. Læsningen af brevene har blandt andet synliggjort, at et velstillet barn omkring 1835 også læste bøger på andet end dansk, hvilket bidrog til, at vi udvidede vores læsning af kategorier i *Bibliotheca Danica*. Desuden tegner Ida Thiele gennem brevene et billede af et børneliv, hvori en række forskellige medier og genrer interagerer, og hvor barnet på en gang er konsument og producent. Hun skriver f.eks. til sin far, at hun er glad for nogle pailletter, som han har sendt til hende og hendes lillesøster, så de kunne pynte deres dukker; men Ida har andre planer: "Nei vi vil selv pynte os dermed. Og nu pynte vi os ogsaa dermed naar vi spille Comedie som hænder meget tidt naar Drengene er her".⁷⁸ Sammensat med en række andre oplysninger om, at Ida med stor fornøjelse går i teatret med sin far og sine bedsteforældre, tegner der sig et billede af, at dramaet var en mere betydningsfuld genre end prosa for nogle børn omkring 1840.

Ud over at søge kilder til børns faktiske brug ved at gå nye veje i etablerede samlinger kan viden om brug af kilder fremkomme gennem en kombination af bevidst søgestrategi, personlige kontakter og tilfælde. Da en af Det Kgl. Biblioteks ansatte nævnte, at der måske var noget at finde på et sjællandsk lokalarkiv, viste det sig umiddelbart,

⁷⁷ NKS 4437 4° III.

⁷⁸ Brev uden år med angivelse Helsingør den 6. november.

Ill. 8: Børns breve, dagbøger, tegninger og andre kilder til deres dagligliv er sjældent bevaret, men i Håndskriftsamlingen findes en stor samling breve fra Ida Holten Thiele (1830-1862) til hendes far, folkemindesamleren Just Mathias Thiele (1795-1874). I dette brev fortæller hun bl.a. faren om, hvordan hun og hendes lærer, Frk. Smidth, sammen har dekoreret brevpapiret. © Håndskriftsamlingen, NKS 4437 4° III.

at de fleste af arkivalierne her var kopier fra Rigsarkivet.⁷⁹ Blandt de mange kopier var dog også enkelte breve fra børn i Thiele-slægten, der fortsat befinder sig i privateje.⁸⁰ I et lille, udateret brev skriver Ida Thieles fætter Nicolai til hende med omhyggelig, barnlig skrift "Kjære Ida Jeg sender dig en Bog med Guldbilleder som Just og jeg har klistret; forsmåa den ikke!"⁸¹ Brevet dokumenterer, at børn også korresponderede indbyrdes, og at de producerede, forærede og 'læste' bøger, der var blevet til på baggrund af de billeder, de havde til deres rådighed – i dette tilfælde de gyldne helgenbilleder, som bl.a. solgtes på markeder.⁸² Hermed viser brevet hen til endnu et medie, børn interagerer med, og det peger dermed tilbage på den førnævnte samling af neuruppinere i Det Kgl. Biblioteks Kort- og Billedsamling. Brevet fra Nicolai ledte desuden videre til Rigsarkivets meget omfattende arkiv for familien Holten, der er bevaret der, fordi Nicolai og Idas bedstefar var en yderst central og betydningsfuld embedsmand. I dette omfattende arkiv findes også enkelte breve mellem Nicolai og Ida, der bl.a. omhandler det at give bøger som gaver og om fætters og kusines fælles glæde ved at opføre komedier. Børns håndskrevne udsagn om læsning og medier må således søges frem fra et netværk af arkiver.⁸³

Endelig har jagten på kilder medført, at nyt materiale er blevet tilføjet Det Kgl. Biblioteks samlinger. En kollegial udveksling var igen det udgangspunkt, der via en fodnote førte os til *Idas Sparebøsse*, den bog Just Mathias Thiele fik indbundet som julegave til Ida på hendes 1-års fødselsdag, og hvori han skrev om hendes første fem leveår.⁸⁴

⁷⁹ Forskningsbibliotekar Claus Røllum-Larsen gjorde os opmærksomme på, at der muligvis var materiale på lokalhistorisk arkiv i Bramsnæs, hvor der i 2005 havde været en udstilling om H.C. Andersen og Holtenslægten, se <http://www.bramsnaeslokalhistorie.dk/Holten-lille-ida-2006/index.htm>. Ved nedlæggelse af dette arkiv kom arkivalierne til Lejre Bibliotek og Arkiv i Hvalsø, hvor vi fandt kopier af børnebrevne, jf. nedenfor.

⁸⁰ Vi er Niels Hauberg og hans familie stor tak skyldig for at give os adgang til at se og fotografere en stor del af deres samling og i øvrigt bidrage med oplysninger, der hjalp os videre til andre uvurderlige kilder.

⁸¹ Udateret brev fra Nicolai Holten til Ida Holten Thiele i privateje.

⁸² Se Heiner Vogel: *Bilderbogen, Papiersoldat, Würfelspiel und Lebensrad*, Würzburg 1981.

⁸³ Rigsarkivet, Nicolai Abraham von Holten og Hustrus arkiv, 1775-1869. Breve fra Nicolai Holten til Ida findes i den del af arkivet, der betegnes Christian Holten og Hustrus arkiv, kasse 31.

⁸⁴ Tak til Per Dahl for en henvisning, der ad omveje førte os til *Idas Sparebøsse* og stor tak til Ella Bredsdorff, der overgav Idas Sparebøsse til Det Kgl. Bibliotek. Om denne proces, se Appel og Christensen: *Idas Sparebøsse*. Den fineste julegave gives igen, *Magasin for Det Kgl. Bibliotek*, nr. 4, 2017, s. 19-28.

Den indgår nu i Det Kgl. Biblioteks Håndskriftssamling og bidrager alene i kraft af sin materielle udformning til at understrege barnets betydning som modtager af bøger. Indbindingen er bogstaveligt talt en konge værdig, eftersom den er identisk med den pragtindbinding Thiele fik udarbejdet, da han gav kronprins Christian de folkesagn, han havde indsamlet, i håb om at gaven kunne medføre udbetalingen af et rejselegat.⁸⁵ Thieles beskrivelse af dagliglivet som småbarnsfar på Charlottenborg fremstår i flydende, letlæselig og smukt udformet gotisk håndskrift. Dermed understøtter manuskriptet også, at den øgede produktion af bøger for børn i perioden er knyttet til, at barnet og barndommen igennem perioden 1750-1850 i stigende grad blev opfattet som et særligt, vigtigt og i nogen grad ideelt livsafsnit, hvorfor barnet også skulle have bøger af høj kvalitet, både når det gjaldt udstyr og indhold.

Børns brug af bøger omfatter naturligvis også bøger og medier, som egentlig ikke var tiltænkt dem. Af selvbiografier fremgår det, at især fattige børn i høj grad måtte læse, hvad de kunne få fat i. Eftersom fattige familier ikke kunne prioritere brevpapir, porto og skriveredskaber, bliver erindringer en vigtig kilde til disse børns brug.⁸⁶ Forfatteren Anton Nielsens (1827-1897) relativt udførlige beskrivelse af, hvordan han selv i høj grad måtte bidrage til at indsamle læsestof kan tjene som eksempel på, hvor givende dette kildemateriale kan være.⁸⁷

Samtidig med at Ida Thiele færdedes i de rigeste kredse i København, voksede drengen Anton op på Vestsjælland som søn af en fattig skolelærer, hvis embede ifølge sønnen var "et sandt Sultekald".⁸⁸ Anton blev i tiårsalderen "en komplet Romansluger",⁸⁹ men familien ejede selv kun få bøger, herunder et par fagbøger fra farens seminarietid og en ABC. Faren lånte sig frem til højt læsningslektur for familien, og den populære romanforfatter August Lafontaines *Familien von Halden*

⁸⁵ Just Mathias Thiele: *Af mit Livs Aarbøger*, 1, 1917, s. 191.

⁸⁶ Nylig afdøde Harald Ilsøe delte uvurderlig viden med os om relevante selvbiografier fra perioden. For personer født før 1790, se Harald Ilsøe: *555 danske selvbiografier og erindringer*, 1987. Selvbiografiens begrænsning som kilde til børns læsning er naturligvis afstanden i tid og ønsket om selvscenesættelse, men brug af bøger og medier fylder generelt meget. Kendte eksempler er Rasmus Nyerup og H.C. Andersen, men der findes mange flere. Særligt for datidens 'mønsterbrydere' fra små kår fremtræder fortællingen om, hvordan de også bidrog til at uddanne og danne sig selv, som betydningsfuld i retrospektiv.

⁸⁷ Anton Nielsen: *Landsbyliv i Trediveerne. Barndomsminde*, 1894.

⁸⁸ Nielsen 1894, s. 8.

⁸⁹ Nielsen 1894, s. 142.

blev Antons første møde med romangenren. Derudover fik drengen adgang til bøger i nærliggende bønderhjem, men her fandt han typisk kun Bibelen og en salmebog. Når han med egne ord var “mest læsegal”, brugte han “især det historiske af det gamle Testamente, som Mørskabslæsning. Men det var da kun, naar ikke jeg kunde faa andet”.⁹⁰ Efterhånden fandt han ud af, hvor bønderne typisk gemte deres læsestof i form af de folkebøger, der solgtes på markeder og tjente som højtlæsnings- og underholdningslekture i brede kredse. Han fik lov til at låne dem med hjem og skrev, at han kunne *Uglspil og Holger Danske*, to af de populære titler, udenad. Den første bog, han selv ejede, var en samling danske sange udgivet af Trykkefrihedsselskabet, som en datter af morens gamle herskab havde givet ham i gave. Endelig bidrog romaner, som præstens datter lod ham låne, når de tilgik hende gennem en “Læseforening”, til at stille Antons behov for lekture. Han måtte læse dem hurtigt, fordi de skulle videre til andre, men det ødelagde ikke fornøjelsen:

“Naar jeg havde været i Præstegaarden og faaet en ny Bog, var jeg saa glad, saa jeg hoppede og dansede hjem. (...) Carit Etlars første Fortællinger, Bloch Suhrs Noveller, Cruenstolpes politiske Romaner, af hvilke jeg kun forstod lidt, og Rises Arkiv, der just heller ikke var Barnemad, var af de første Bøger, jeg fik af Præstens Datter”.⁹¹

Erindringslitteraturen kan således føre den forsker, der er på sporet af børns brug af bøger, tilbage i de velkendte bogsamlinger – ikke nødvendigvis til de mest berømte og berømmede forfatterskaber, men til værker, der giver et indblik i underbelyste sider af børneliv og læsekulturer.

Som det fremgår af ovenstående, må forskerens eget arkiv om børns konkrete brug af bøger og medier sammensættes ud fra forskellige samlinger og arkiver: Når det gælder vidnesbyrd i bevarede bøger, må flere afdelinger af Det Kgl. Biblioteks samlinger i spil, lige som eksemplarer i andre biblioteker og privateje. I forhold til breve er Håndskriftsamlingen uvurderlig, men må kombineres med materiale fra Rigsarkivet og private samlinger. Endelig fører en sådan etablering

⁹⁰ Nielsen 1894, s. 143.

⁹¹ Nielsen 1894, s. 145.

af et sammensat kildemateriale også til, at nye værker indlemmes i eksisterende og dermed forandrede og berigede samlinger.

Bøger for børn – transnationale og digitale perspektiver

Hvilke fremtidige perspektiver fremtræder på denne baggrund i forhold til forskning i og formidling af Det Kgl. Biblioteks samlinger af bøger og andre medier for børn? Afslutningsvis vil vi pege på, hvorfor der inden for dette felt kan være særlige fordele og perspektiver forbundet ved en satsning på øget synlighed og især digitalisering af samlingerne.

I Det Kgl. Bibliotek findes ganske store mængder af *bøger for børn* fra perioden 1750-1850, men de er næsten alle på dansk. For mens bibliotekets ansatte gennem århundreder har sørget for at erhverve også udenlandske titler inden for skøn- og (navnlig) faglitteratur *for voksne*, for derved at give danske forskere relevant materiale at arbejde med, så har børnebøger produceret i udlandet af yderst forståelige grunde ikke været prioriteret. Noget tilsvarende har været gældende for de fleste store forskningsbiblioteker i andre europæiske lande. Der er enkelte biblioteker, ofte med en ældre privatsamling som kerne, der har mere omfattende beholdninger af børnelitteratur på flere sprog,⁹² men oftest har de primært bøger for børn på de nationale sprog.

Det betyder, at når forskere i Danmark, Tyskland, Storbritannien eller andre lande i dag ønsker at studere fænomenet bøger for børn i et transnationalt perspektiv, så får de i allerhøjeste grad brug for adgang til samlinger i andre lande. Hvor man i ældre tid, med fokus på de nationale fortællinger om eksempelvis det særligt danske, kunne nøjes med at studere beholdningerne i eget nationalbibliotek, så bliver situationen en anden, hvis man ønsker at forstå bøgernes indhold og form som udtryk for en europæisk bog- og læsekultur på tværs af sprog og grænser. Sådanne perspektiver er essentielle også for forståelse af bøger for børn i 1700- og 1800-tallets Danmark: Dengang var der mange børn – naturligvis især i byerne og i de mere privilegerede lag – der læste bøger på andre sprog end dansk, og det store flertal af dansksprogede udgivelser blev til som oversættelser eller forskel-

⁹² Eksempelvis Princeton University Library, med det omtalte Cotsen Children's Library, biblioteket ved Institut für Kinder- und Jugendliteraturforschung, Johann Wolfgang Goethe-Universität, Frankfurt, der bl.a. rummer Walter Benjamins samling af børnelitteratur, og Newcastle University, der sammen med Seven Stories: National Archive for Children's Literature i 2017 fik doneret Brian Aldersons samling.

lige former for bearbejdelser af udenlandske forlæg, ikke mindst fra Tyskland. En tilsvarende transnational historie om børnebøger kan fortælles om bøger for børn i eksempelvis Sverige eller Nederlandene. Det betyder, at forskere i alle lande i stigende grad arbejder med det transnationale som et centralt forskningsperspektiv.

Adgang til viden om børnebøger fra andre lande vil derfor være afgørende, eksempelvis hvis man vil undersøge baggrunden for, at forskellige aktører på tidens marked handlede som de gjorde – bogtrykkere, forlæggere, oversættere, redaktører og forfattere – eller for, at en bestemt bog for børn fik den form og det indhold, den gjorde. Vi har anvendt WorldCat, dvs. det verdensomspændende bibliotekskatalog, til at lokalisere bestemte titler og udgaver i udenlandske biblioteker, ligesom vi har haft mulighed for fysisk at besøge enkelte særligt relevante samlinger i udlandet. Endelig har vi kunnet udnytte, at bl.a. en række tyske og nederlandske biblioteker har digitaliseret dele af deres samlinger.⁹³ En række muligheder er således begyndt at åbne sig, men forude venter helt nye perspektiver for transnational forskning i børns bøger – og for at bringe Det Kgl. Biblioteks samlinger i spil i nye sammenhænge.

I Danmark er man på mange områder relativt langt mht. digitaliseringer, også af kulturarv. Eksempelvis er den internationalt enestående samling af anskuelsestavler (primært fra 1800-tallets sidste halvdel og frem), som fysisk befinder sig på AU Library, Campus Emdrup, nu i et vist omfang gjort tilgængelig på nettet.⁹⁴ Digitalisering af alle danske bøger, foreløbig frem til 1700, som led i det internationale Pro-Quest-projekt, omfatter også de første udgivelser for børn, eksempelvis de tidligste ABC'er og katekismer og Niels Bredals *Børne Speigel* (1568), og ved konkrete bestillinger bliver et stadigt stigende antal bøger for børn indscannet, også fra de følgende århundreder. Der vil imidlertid være særdeles gode grunde til at prioritere en samlet digitalisering og synliggørelse af netop bøger for børn, produceret i Danmark. For det første findes næsten alle sådanne bøger inden for den samme insti-

⁹³ Se f.eks. digitale samlinger ved Institut für Jugendbuchforschung, Goethe Universität, Frankfurt am Main: <http://www.uni-frankfurt.de/51186711/Epo> og Georg-Eckert-Institut, Leibniz Institut für Internationale Schulbuchforschung, Braunschweig: <http://gei-digital.gei.de/viewer/> samt Kinderbuchsammlung der Universitätsbibliothek Braunschweig: <https://ub.tu-braunschweig.de/recherche/kinderbuch.php>

⁹⁴ Billedkvalitet m.m. er fremragende, men desværre er de ledsagende tekster og søgeord foreløbig kun på dansk, se <https://skolehistorie.au.dk/samlinger/anskuelsesbilleder/22>

tution, nemlig Det Kgl. Bibliotek. Til sammenligning er situationen anderledes broget i eksempelvis Tyskland eller Storbritannien, hvor ældre bøger for børn er fordelt på en række forskellige institutioner. For det andet foreligger der nu samlet viden om danske bøger for børn, pt. frem til 1850, hvilket muliggør en afgrænsning af et sådant korpus som udgangspunkt for et digitaliseringsprojekt.⁹⁵ For det tredje vil en tilgængeliggørelse på internettet sikre, at de danske samlinger fremover kan indgå som en naturlig og ligeværdig del af det store og sammensatte europæiske korpus af bøger for børn. Forskere med interesse for dansk materiale vil dermed bedre kunne inkorporere danske udgivelser i de relevante internationale kontekster, og de danske eksempler vil dermed kunne inddrages, når der skrives transnational og global litteratur- og mediehistorie. Endelig vil en samlet digitalisering og platform sikre åben adgang til denne væsentlige og farverige del af kulturarven for alle, således at teksterne også kan anvendes i undervisning, f.eks. i litteraturhistorie- og historiefaget.

Med denne artikel har vi ønsket at åbne feltet *bøger for børn* og vise, hvordan især Det Kgl. Biblioteks righoldige samlinger kan bidrage med viden om denne del af litteratur- og kulturhistorien. Vi har demonstreret, at der findes et korpus af bøger for børn, som er langt større og mere komplekst, end man tidligere har været klar over, og at det endda i mange tilfælde er muligt at komme ganske tæt på, hvordan børn og deres voksne i praksis har brugt sådanne bøger og andre medier for unge modtagere. Samtidig er det fremgået, at forskere og studerende skal kende principperne for katalogisering og indsamling til Det Kgl. Biblioteks samlinger relativt godt for at kunne undersøge bibliotekets kilder i deres mangfoldighed, og artiklen kan forhåbentlig fungere som en form for håndbog for studerende og forskere fremover. Både af disse grunde og fordi 1700- og 1800-tallets bøger for børn i høj grad var et transnationalt fænomen, vil en digitalisering af disse tidlige børnebøger være af stor værdi og et vigtigt bidrag til, at bibliotekets samlinger åbnes. Endelig har det været en selvstændig pointe at vise, hvordan forskere altid vil skabe deres egne fortællinger i mødet med arkiver og samlinger; at de i den proces må danne deres egne arkiver; og at de derved kan påvirke de arkiver, de arbejder i, og de arkiver, som andre fremover vil opbygge. Måske vil nogle af de brudstykker af bl.a. Ida Thieles og bogudgiver Hallagers historier, vi her har valgt

⁹⁵ Her tænkes på den konkrete access-database for projekt "Børn og bøger", som er præsenteret ovenfor.

at fortælle, eller aspekter af de overvejelser om børnebogsforskerens vilkår anno 2019, vi her har fremlagt, komme til at påvirke dannelsen af nye arkiver og forskningsfortællinger i fremtiden.

SUMMARY

CHARLOTTE APPEL OG NINA CHRISTENSEN: *Avenues to Knowledge about Children's Books and Reading 1750-1850 via The Royal Library*

Based on the Royal Danish Library's collections, the article identifies paths to reading material published for children in Denmark c. 1750-1850, as well as to children's experiences with books and the world of books in homes, schools and on the book market. This was a period of major changes with regard to the number of publications for children, to subject choices and equipment, and to the reading cultures, in which children took part. By focusing on the use of books in practice, including translated literature, books in foreign languages, as well as reading material other than books, this article presents an alternative to previous research, which prioritised specific media and genres, especially fiction and first editions of books by Danish authors.

The article begins with a brief introduction to the phenomenon of doing archival research, and Maria Tamboukou's concept of 'researcher's cut' is introduced in dialogue with the term 'research narratives'. These concepts can form the basis for reflections on how new narratives as well as new archives are created by researchers when interacting with space and matter in the archive. The first main section deals with books for children from c. 1750 to 1850 in the Royal Danish Library. 'Childrens books' did not exist as a separate category at the time when the systematic catalogues of the library were created, but the researchers' establishment of a new database has made it possible to identify and present a much larger corpus of books for children than previously known. The second main section shows how it is possible to gather information about printed matter not held by the Royal Danish Library. In the third main section, it is demonstrated how a wish to identify sources to book usage in practice has led to some of the library's special collections, including the Manuscript Collection and the Collection of Map, Pictures and Photographs, as well as to collections only recently merged with the Royal Danish Library. Autobiographies are also presented as an important source, not least when it comes to understanding the use of books by children with different social backgrounds. Finally, it is pointed out that since books for children should be perceived and studied as a transnational phenomenon, the systematic digitalisation of the publications will be of crucial importance to future Danish and international research, as well as to teaching and dissemination on the basis of this previously underexposed part of the Royal Danish Library.

